

Hendrik Wittock

Promotor: L. Bernaerts

Copromotor: B. Keunen

Academiejaar 2014-2015

Een virus zonder benul van hogere ijdelheden, hoogstens van mensenvlees

De vroege beeldvorming van HIV/aids in Frans Kellendonks *Mystiek lichaam* en Dirk van
Babylons *De zwarte bruidegom* en *Carthago herrezen*

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van Master in de Vergelijkende
Moderne Letterkunde

Inhoud

Inleiding	2
Methodologie	5
Aidsnarratieven vol beeldspraken: Het aidsdiscours in de V.S. (Susan Sontag en Steven F. Kruger)	13
Officiële metaforische modellen	15
Omstreden metaforische modellen	20
Impliciete metaforische modellen	21
Opkomende metaforische modellen	22
Het aidsdiscours in de Nederlandstalige context	22
Met de dood in het echt verbonden: Frans Kellendonks <i>Mystiek lichaam</i>	25
Twee aidsnarratieven: <i>telescoped, frustrated</i>	26
Metaforische modellen	31
Officiële metaforische modellen omstreden	31
Impliciete metaforische modellen: het miasma gerevitaliseerd.....	37
Opkomende metaforische modellen: met de dood in het echt verbonden	38
Conclusie: ‘reworked discourse’	40
Een troostend verhaal met een zin en een betekenis: Dirk van Babylons <i>De zwarte bruidegom</i> en <i>Carthago herrezen</i>	43
De zwarte bruidegom.....	44
Aidsnarratief wordt ‘angst voor aids’-narratief	44
Metaforische modellen.....	45
Carthago herrezen.....	51
Aidsnarratieven: de angst vergroot door getelescopeerde aidsnarratieven.....	52
Metaforische modellen.....	55
Conclusie: ‘reversed discourse’	60
Conclusie.....	62
Bibliografie.....	63
Tabellen.....	69

Inleiding

De vraag naar de maatschappelijke relevantie van literatuur bevat ruim genomen twee deelvragen: op welke manier werken maatschappelijke gebeurtenissen door in literatuur en wat is de impact van literatuur op de maatschappij? Een antwoord op de eerste deelvraag kan gezocht worden bij de psychoanalyse of ideologiekritische literatuurtheorieën. Onder invloed van de psychoanalytische theorieën van Freud, Lacan en anderen wordt aangenomen dat een (literaire) auteur onbewust ervaringen in zijn werk inschrijft. Daarmee wordt niet ontkend dat een auteur programmatisch kan schrijven en taal en ervaringen strategisch kan gebruiken. Pierre Macherey, marxistisch literatuurcriticus, beweerde bijvoorbeeld dat literatuur, omdat ze tekstueel is, de middelen van ideologie overneemt en die ideologie al doende blootlegt. (Colebrook 1997, 163) Antonio Gramsci wees er met het hegemoniebegrip echter op dat de ideologie van de dominante klasse ongemerkt in het gedachtegoed van gedomineerde klassen sluipt via het dominante discours. Of ideologie nu bewust dan wel onbewust in een tekst verweven zit, is eigenlijk de verkeerde vraag. Wat de auteur bedoelt is ondergeschikt geworden aan wat de tekst betekent voor de lezer. Hoe ideologie doorwerkt in een tekst en hoeveel er daarvan onbewust overgenomen wordt door de lezer is een vraag die er in deze studie meer toe doet. Steunend op de bevindingen van poststructuralistische benaderingen zoals cultural materialism, new historicism en gender studies wordt de scheiding tussen literatuur en niet-literaire teksten opgeheven. Literaire teksten zijn teksten die functioneren binnen een breder maatschappelijk discours en moeten daarin gesitueerd worden.

In deze studie wil ik het literaire discours rond een belangrijke maatschappelijke gebeurtenis in kaart brengen: de aankomst van HIV/aids in Nederland en Vlaanderen. Mijn hypothese is dat de ziekte geconstrueerd wordt als ‘typisch voor homoseksuele mannen’. Overdracht van het virus door (anaal) seksueel contact en het uitblijven van een remedie joegen de bevolking heel wat angst aan. Aids was een ‘vijand’ van de ‘volksgezondheid’ en de daaruit volgende publieke paniek resulteerde in stigmatisering en gevoelens van wantrouwen tegenover de homoseksuele gemeenschap, die het hardst getroffen werd door de ziekte. Aids was typisch voor homoseksuelen, heette het, een ‘homoziekte’ zelfs. Aidsactivisten en homorechtenbewegingen hebben sinds het midden van de jaren ’80 geprobeerd om dit stigma te deconstrueren tot wat het is: een discursieve constructie die de *mainstream* bevolking gerust moest stellen. Neveneffect van zo’n strategie is dat, hoewel de ziekte minder dreigend wordt, de zieke of de homo, dat des te meer wordt. Conrad & Angell (2004, 35) verwijzen naar twee frames in de vroege jaren ’80 waarbinnen aids als een homoziekte gepromoot wordt: het frame van ‘immune *overload*’ dat aids construeert als

gevolg van een zogeheten excessieve levensstijl van homoseksuelen mannen, en het frame van verspreiding binnen specifieke *risk groups* dat ontstond toen bleek dat aids niet alleen homoseksuelen mannen trof. Het tweede frame lijkt onschadelijk maar de associatie tussen een specifieke geaardheid en risico werkt tot vandaag door in stigmatisatie van de homoseksuelen gemeenschap als gevaarlijk, tenminste ‘riskant’. Dat soort stigmatisering kan ertoe leiden dat de groepsleden de reële mogelijkheid van besmetting niet willen erkennen (en zo het stigma bevestigen). (Liamputtong 2013, 5) Stigma is dan wel sociaal geconstrueerd, de gevolgen zijn reëel. Het opzet van deze studie is met andere woorden genealogisch, in die zin dat ik tracht te achterhalen hoe het komt dat aids nog steeds in verband gebracht wordt met homoseksuelen.

Hoe komt het dat homosexualiteit en HIV/aids zo sterk met elkaar geassocieerd worden? Het aandeel homoseksuelen mannen onder de hiv-dragers was groot in de jaren ’80 maar dat moet wel gerelativeerd worden. (Piot 1989, 38) Niet het cijfermateriaal maar wel de sociale gevolgen van zo’n constructie zijn van belang. Een antwoord op de vraag naar de origine van de associatie tussen homosexualiteit en HIV/aids tracht ik te formuleren aan de hand van drie deelvragen: (1) hoe werd de ziekte talig geconstrueerd, (2) wordt er een expliciete link gelegd tussen HIV/aids en homosexualiteit en (3) in hoeverre verschilt het literaire discours hierin van het niet-literaire? Het is de bedoeling een algemeen beeld te krijgen van de manier waarop aids door de media geconstrueerd werd. De beeldtaal in Nederland en Vlaanderen kent specifieke taal- en cultuurgerelateerde eigenschappen, maar gezien het pandemische karakter van de aidsverspreiding is dit discours ingebed in een transnationaal aidsdiscours. (vgl. Weiss 1997; Earnshaw & Kalichman 2013) Een doorgedreven literatuurstudie aangevuld met voorbeelden uit de Belgische (voornamelijk Vlaamse) en Nederlandse media in de voetnoten¹ vormen de achtergrond waartegen de literaire werken geanalyseerd worden. De literaire werken zijn een gecanoniseerde Nederlandse roman van Frans Kellendonk² (*Mystiek lichaam: een geschiedenis* uit 1986) en twee romans van de Vlaamse auteur Dirk Van Babylon³ (*De zwarte bruidegom* uit 1986 en

¹ Naar de teksten wordt verwezen met een code omwille van de leesbaarheid. Een verantwoording voor dit niet-literaire corpus is te vinden na de bespreking van het Engelstalige discours. De journalistieke bronnen werden niet opgenomen in de bibliografie – tenzij bij Piot (1989), Laermans (1989), Laermans (1990) en Mooij (1994) – maar in een tabel gegoten die de corresponderende codes bevat. De tabellen werden helemaal achteraan bijgevoegd.

² Kellendonk biedt het voordeel dat er heel wat secundaire bronnen voorhanden zijn. De meeste daarvan raken de beeldvorming van aids echter niet aan en spreken vooral over de commotie die veroorzaakt werd door antisemitische uitlatingen in de roman.

³ Het debuut van Van Babylon veroorzaakte ook wat commotie. Vooral omdat de ware identiteit van Van Babylon (een pseudoniem) openbaar gemaakt werd door Jeroen Brouwers. (Vermeiren 1988, 216)

Carthago herrezen uit 1987). Door te kiezen voor deze auteurs heb ik voorbeelden uit zowel Nederland als Vlaanderen.

De talige constructie van HIV/aids bespreek ik door studies naar de gebruikte beeldtaal in het Engels te vergelijken met steekproefsgewijs verzamelde voorbeelden uit journalistieke bronnen uit Nederland en Vlaanderen. Het antwoord op de tweede deelvraag volgt uit de bespreking van de discursieve constructie van HIV/aids steunend op een doorgedreven metaforenanalyse. Dat er in de eerste besmettingsgolven meer homoseksuele mannen getroffen werden door de ziekte resulteerde in de vroege benaming *GRIDS* (gay related immune deficiency syndrome)/G.R.I.D. (Gay Related Immune Disorder), een stigmatiserende benaming die door de inspanningen van activisten (en vanwege besmetting van heteroseksuelen) door *aids* vervangen werd. (Grover 1987, 18; Kruger 1996, 92; Conrad & Angell 2004, 35) Het discours van de jaren '80 is zeker begrijpelijk, cijfers liegen er niet om dat het aantal besmettingen onder homoseksuelen hoog was, maar *aids* is verre van een 'homoziekte'.

Een kant-en-klare methode voor dit onderzoek was moeilijk te vinden. Dat komt in de eerste plaats omdat ik me liet inspireren door de Franse discoursanalyse 'die zich bevindt op het kruispunt tussen linguïstiek, sociologie, cultuurgeschiedenis en literatuurwetenschap' (Verstraeten 2007, 2). De sociale constructie van *aids* en mensen met *aids* vergt net zo'n interdisciplinaire aanpak. Een eerste deel van deze paper illustreert uitgebreid de theoretische onderbouw van de analyse. Het *aids*discours wordt geschetst in het tweede deel, vertrekkend vanuit onderzoek naar het Engelstalige discours, in een addendum bij dit hoofdstuk worden voorbeelden uit het Nederlandstalige discours gegeven die het gebruik van dezelfde beeldtaal bewijzen. De lijvige literaire analyses laten zien hoe dit discours tot uiting komt in romans van homoseksuele auteurs. De conclusie herhaalt de belangrijkste bevindingen en bevat suggesties voor verder onderzoek.

Methodologie

Het doel van de genealogische methode was voor Foucault zowel de verschillen te onderzoeken met een denkwijze waarin we de origine van ons eigen denken herkennen als het verwantschap dat blijft bestaan ondanks die verschillen. (Colebrook 1997, 61-62) Een sociale benadering van metaforen in taal en denken gecombineerd met een cognitieve benadering kan nuttig zijn voor onderzoek naar de relatie tussen metafoor, taal en denken in verschillende gebruikssituaties en groepen van mensen. (Steen 2011, 44) Landau e.a. (2010, 1058) stellen voor een ‘phenomenon-focused approach’ (‘starting with a phenomenon of social psychological interest’) te combineren met een ‘metaphor-focused approach’ (‘identifying the multiple metaphors observed in discourse surrounding that phenomenon’). Deze aanpak is een aanvulling op de traditionele benadering van sociale cognitie die ervan uitgaat dat mensen sociale informatie verwerken via *schema's* (‘mental structures that contain abstract representations of accumulated knowledge about categories of similar stimuli’) ingegeven door de observatie dat mensen metaforisch over de sociale wereld praten (‘liken social concepts to superficially dissimilar types of things’). (Landau e.a. 2010, 1045) Sociale cognitie wordt in hun artikel vooral opgevat als categorisatie van de sociale wereld in distinctieve paren zoals hoog/laag, vooruit/achteruit, warm/koud, enzovoort, die voortkomt uit de theorie van *embodied experiences* van sociale cognitie.

Metafoor omvat echter veel meer dan categorisatie volgens distinctieve paren. Het metaforische potentieel van teksten is erg groot, afhankelijk van de aanpak, en het onderscheiden van relevante metaforen is niet altijd evident. Heywood e.a. (2002, 36) gaan in hun artikel over identificatie van linguïstische metaforen uit van ‘maximale inclusiviteit’, dat wil zeggen dat ze alle uitdrukkingen analyseren die geïdentificeerd kunnen worden als metaforisch. Ze behandelen dus elke uitdrukking die gezien kan worden als ‘a mapping between two separate conceptual domains’ (Heywood e.a. 2002, 36). Metafoor wordt hier in de brede zin opgevat als reflectie (of expressie) van een fundamenteeler proces van metaforische cognitie, maar metafoor kan ook in de enge zin begrepen worden als iets wat grammaticaal geïdentificeerd kan worden. (Steen 1989, 117)

Gerard J. Steen heeft uitvoerig over metaforen geschreven. Metaforen moeten volgens Steen (2011, 27) niet alleen linguïstisch (semiotisch) en cognitief (psychologisch) benaderd worden, maar ook sociaal. In een artikel uit 1989 gaat hij dieper in op de relatie tussen metafoor en het lezen van literatuur in de richting van een discoursstheorie van metaforen in literatuur. De interdisciplinaire invalshoek van zijn studie naar metaforen in literatuur

verantwoordt hij aan de hand van drie aspecten van de metafoor (een linguïstisch, een psychologisch en een sociologisch):

First, metaphor itself is taken as a textual category in such an enterprise, although (linguistic) metaphor in general is seen as an expression of a basically cognitive process and it should be treated as such in an even more encompassing discourse theory of metaphor.

Second, the understanding of metaphor is regarded as a discourse comprehension process that is subject to psychological constraints that apply to all language comprehension.

And third, understanding metaphor in literature is approached as a special and specific subtype of understanding metaphor in general that is ruled by the general socio-cultural conventions regulating all literary discourse.

- - Steen 1989, 118

Taal is voor Steen (1998, 116) fundamenteel expressief maar in het gebruik krijgt taal haar cognitieve (transactionele) en communicatieve (interactionele) functie. Deze functies vallen samen met de hierboven geschetste aspecten van metaforen. De cognitieve functie brengt het potentieel voor conceptuele proximateit tussen verschillende domeinen naar boven en de interactionele bepaalt de communicatieve kracht (de graad van nieuwigheid en toepasselijkheid). (Steen 1989, 119)

Door de enge definitie van metafoor als 'tekstuele categorie' kan Steen (2002) een methode opstellen om metaforen taalkundig te identificeren. Identificatie van metaforen begint volgens die methode met het verwijderen van alle linguïstische oppervlaktekenmerken van tekst en discours en veronderstelt de vertaling van woorden in gedachten, of proposities. (Steen 2002, 17) Steen ontwikkelde een stappenplan om te beantwoorden aan de behoefte aan exact wetenschappelijke benaderingen van metaforisch taalgebruik. Discoursanalyse is nuttig in zoverre dat we controleerbare hypothesen kunnen formuleren over de intentie van degene die de metafoor produceert en de mogelijke interpretaties, maar strandt op die hypothesen. (Steen 2002, 21) Als alternatief stelt Steen (2002, 22-23) een puur linguïstische benadering van metafoor voor die de uiting vertaalt naar proposities om na te gaan of de semantische elementen uit hetzelfde domein van kennis komen. Is dat niet het geval dan is een uiting metaforisch. Het stappenplan van Steen ziet er als volgt uit:

PREPARATION

1. Break up discourse into units – this creates a list of all semi-independent clauses.
2. Break up units into propositions – this produces a series of linearly and hierarchically ordered nuclear clauses with one predicate and at most three arguments; this also turns all attributive presuppositions into complete propositions.
3. Explicate the concepts involved in ellipsis, substitution and co-reference depending on pronominalization, deictics and alternative but general expressions (like *thing*, *man* and so on).
4. Explicate all non-realized but semantically conventional arguments of a predicate by abstract indications of their role.

IDENTIFICATION

5. Check whether arguments referring to entities in the text world do so literally, that is, directly, or whether they (can) invoke another, especially more concrete or typical, domain of usage – this should take care of all nominally used words.
6. Check whether predicates or arguments designating properties of entities in the textworld or relations between entities in the textworld do so literally, that is, directly, or whether they (can) invoke another, especially more concrete or typical, domain of usage – this should take care of all predicatively used words.
7. Check whether predicates or arguments designating properties of relations or of properties of entities in the text world do so literally, that is, directly, or whether they (can) invoke another, especially more concrete or typical, domain of usage – this should take care of all attributively and adverbially used words.

- Steen 2002, 26

Ik geloof sterk in de werkbaarheid van dit stappenplan, maar ik geloof niet in de noodzaak ervan voor literair onderzoek, laat staan de haalbaarheid. Steen (2002, 17) schreef dit stappenplan dan ook niet voor literair taalgebruik maar voor natuurlijk taalgebruik. Literaire analyses in de vorm van *close readings* besteden voldoende aandacht aan de impliciete boodschappen en metaforen (vgl. Kruger 1996) en mocht die aanpak dan al uitlopen op zuivere hypothesen, betekent dat niet dat *close readings* nutteloos zijn of onwetenschappelijk. De waarde hangt af van de redeneringen en inzichten van de onderzoeker. Kwantitatieve

benaderingen van discoursanalyse hebben zo hun voordelen, maar dat maakt kwalitatieve benaderingen niet nutteloos of onwetenschappelijk. Hiermee wil ik overigens evenmin beweren dat stappen 1-4 nutteloos zijn, maar eerder dat ze hier geëxpliciteerd zijn, niet ‘nieuw’. Voor mijn onderzoek is het niet zinvol of nodig om ze zo expliciet weer te geven als Steen voorstelt. Stappen 5-7 acht ik nuttig – omdat ze gericht nominaal gebruikte woorden (5), predicatief gebruikte woorden (6) en attributief en adverbiaal gebruikte woorden (7) analyseren – maar niet afdoende voor literaire analyse. In een literair werk krijgen metaforen een plek in het werk. Ze komen niet geïsoleerd voor en moeten geïdentificeerd en geïnterpreteerd worden in het kader van het hele werk.

In een later artikel stelt Steen (2011, 45-46) dat metaforen in het denken inductief en deductief geïdentificeerd kunnen worden: de deductieve methode vertrekt vanuit een aantal voorbepaalde conceptuele metaforen en zoekt daar linguïstische uitdrukkingen van in een tekst terwijl de inductieve methode vanuit een dataset vertrekt en de *cross domain mappings* reconstrueert op basis van groepering van linguïstische voorbeelden. Hoewel hij beide methoden problematisch noemt, ongetwijfeld in een streven naar een zo exact wetenschappelijk mogelijke benadering, erkent hij de mogelijkheid dat zo’n aanpak rijke data-analyses en interpretaties kan aanreiken voor verdergaand onderzoek. Met deze uiteenzetting echoot hij de aansporing van Landau e.a. (2010, 1058) om een ‘metaphor-focused approach’ aan te vullen met een ‘phenomenon-focused approach’. De voorgestelde methode houdt het volgende in:

[S]tarting with a phenomenon of social psychological interest, identifying the multiple metaphors observed in discourse [...] and then examining the factors of the situation and the individual that determine whether metaphors [...] are used to process information related to that phenomenon, which metaphors are used, and the downstream consequences of using different metaphors for thought, feeling, and behaviour.

- Landau e.a. 2010, 1058

Dit stappenplan lijkt mij werkbaarder voor dit onderzoek. Het sociaal psychologische fenomeen dat onderzocht wordt is ‘de constructie van aids als homoziëkte’. Er werd over het Nederlandstalige discours rond aids nog niks substantieels geschreven maar naar het Amerikaanse discours werd wel al onderzoek gedaan. Dat wordt in een volgend hoofdstuk uitgebreid besproken. De in het Amerikaanse discours courante metaforen kunnen getoetst

worden aan het Nederlandstalige discours. Weiss (1997, 470) heeft aangetoond dat aidsmetaforen transcultureel zijn, als resultaat van globale verspreiding buiten nationale grenzen, gemeenschappen en culturen om. (Toch bestaan er zeer lokale metaforen voor aids, aangezien bepaalde sociale categorieën gedefinieerd worden als risicogroep. (Weiss 1997, 470)) De bespreking van metaforen in de verschillende domeinen van journalistiek en literatuur kunnen aantonen hoe bepaalde metaforen gecreëerd⁴, overgenomen, aangepast of ontkend worden in de verschillende teksten. Deze voorgestelde sociale benadering van metafoor in discours (op het niveau van taal, denken en communicatie) gaat ervan uit dat er ‘supra-individuele of gedeelde representaties bestaan, abstracties gedeeld door verschillende individuen in interactie met elkaar’ (Steen 2011, 46-47). Ik geloof dat zulke representaties bestaan maar ik beweer niet dat ze door iedereen aanvaard worden. Cognitief gesproken hoeft dat eigenlijk ook niet om ‘succesvol’ te zijn. (Steen 1989, 138) Met andere woorden, een metafoor kan krachtig zijn zonder dat mensen het noodzakelijk eens zijn met de implicaties ervan.

Om de maatschappelijke inbedding van metaforen te beschrijven gebruik ik de opdeling van metaforen in verschillende soorten modellen uit een later artikel van Steen, ‘The contemporary theory of metaphor – now new and improved!’, waarvan de titel zinspeelt op een klassiek geworden artikel van Lakoff. Steen (2011, 55-57) stelt een taxonomie voor van metaforische modellen: er bestaan officiële metaforische modellen (‘official metaphorical models’), omstreden metaforische modellen (‘contested metaphorical models’), impliciete metaforische modellen (‘implicit metaphorical models’) en opkomende metaforische modellen (‘emerging metaphorical models’). Officiële metaforische modellen worden bekrachtigd in het onderwijs en omvatten alle religieuze kennis en wetenschappelijke modellen van de werkelijkheid. Wetenschappelijke modellen kunnen bewust gecreëerd worden om theorieën en ontwikkelingen te verspreiden en kunnen, nadat ze conventioneel geworden zijn, onbewust gebruikt worden of bewust metaforisch voor instructieve doelen. Die nuance is belangrijk voor het discours over aids in de jaren ’80. Het grote publiek moest onderricht worden over de werking van het virus en populariserende wetenschappelijke artikels introduceerden pseudo-neutrale metaforische modellen die minder onschadelijk bleken dan gehoopt (zie volgend hoofdstuk).⁵ Omstreden metaforische modellen zijn metaforen die gesitueerd moeten worden in het publieke debat. Steen geeft zelf het voorbeeld

⁴ Over de creatie van metaforen zegt Steen (2011, 50) dat het wel mogelijk is maar niet in de regel en *zelfs niet in fictie*.

⁵ Er is overigens geen enkele vorm van schrijven die perfect neutraal en objectief is. (Short & Leech 1986, 188)

van HIV/aids-discours en verwijst naar het essay van Sontag dat in het volgende hoofdstuk uitvoerig besproken wordt. Deze modellen worden bewust gebruikt en gedeeld om de validiteit en adequaatheid te testen en zijn vergelijkbaar met de metaforische modellen van de wetenschap maar bevinden zich in de meer algemene, publieke arena van massamedia. In principe zijn alle officiële metaforen open voor contestatie. Impliciete metaforische modellen reflecteren culturele modellen die geïmpliceerd worden maar ook geëxpliciteerd worden als folklore. Binnen deze klasse worden er weinig nieuwe modellen gecreëerd, maar ze worden wel frequent gerevitaliseerd. Tot slot is er nog de groep van opkomende metaforische modellen. Die modellen ontstaan in een specifiek type van sociale interactie en vloeien voort uit een van bovenstaande modellen maar ook uit *embodied experiences*. Bij de bespreking van metaforen zal ik ze situeren binnen deze verschillende modellen op basis van hun voorkomen in het discours en nieuwigheid, conventionaliteit of revitalisering.

Naast de door Verstraeten (2007, 6) vermelde ‘focus op analogieën over discursieve grenzen heen’, moet er in discoursanalyse volgens hem aandacht geschonken worden aan ‘de constitutie van die grenzen’ en ‘de verschillen tussen discursieve domeinen’, om zo het verschil in discours tussen literaire en niet-literaire teksten na te gaan. Wat Verstraeten lijkt te betogen is een onderzoek naar de literariteit van literaire teksten in een discoursanalytische context. Het is niet mijn bedoeling om te bewijzen dat het literaire discours fundamenteel verschilt van het niet-literaire en op welke manieren precies, laat staan dat ik uitlatingen zal doen over hoe dat literaire teksten tot *betere* teksten maakt. Short & Leech (1986, 28) stellen dat proza sterke variatie vertoont in het belang dat gehecht wordt aan de linguïstische vorm en stellen een spectrum voor van proza dat zich conformeert aan de taal en normale verwachtingen van communicatie en proza dat zich distantieert van de code en de grenzen van communicatie opzoekt. Ik hecht in se weinig belang aan wat een roman nu *literair* maakt, maar een auteur geniet wel een zeker aanzien, dat enerzijds (bewust) aangewend kan worden om bepaalde sociale constructies te bekrachtigen of ontcrachten. Anderzijds bevatten literaire teksten sporen van de cultuur waarin de auteur leeft en kan die auteur bepaalde ideeën onbewust overnemen en, door de autoriteit die hij/zij geniet, bekrachtigen. Geen enkele auteur leeft buiten de samenleving die, in poststructuralistische tijd, opgevat wordt als discursief geconstrueerd. Dat wil echter niet zeggen dat een auteur niet creatief kan omgaan met sociale denkpatronen. Taal wordt immers gebruikt om een wereld ‘beyond language’ te construeren waarbij niet alleen kennis van de taal, betekenis van woorden enzovoort, maar ook onze algemene kennis van de echte wereld nodig is om die wereld te begrijpen. (Short & Leech

1986, 37) Een auteur gebruikt uiteindelijk toch taal en kiest daarbij een aantal elementen uit de ‘realiteit’ die cruciaal zijn voor zijn/haar vooropgestelde doel en negeert andere. (Leech & Short 1986, 151)

Literaire kwaliteit, of een gebrek daaraan, zou wel eens kunnen liggen in de bewuste creatie van nieuwe associaties tussen verschillende cognitieve domeinen, m.a.w. aan metaforisch taalgebruik. Macherey ziet literariteit in een bewuste omgang met bestaande discursieve formaties; door discours te gebruiken om een eigen wereld met een eigen logica te creëren, wordt de ideologische lading blootgelegd. (Colebrook 1997, 162-163) Om tot zo’n conclusie te komen moet bewezen worden dat zo’n creatieve verwerking toegepast wordt. Michel de Certeau stelde dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen *strategie* en *tactiek*: ‘A strategy, according to de Certeau, is the means by which dominant rules and norms form themselves. Tactics, on the other hand, are practices which pervert or use those rules in opposition to the strategy’ (Colebrook 1997, 124). Kunnen we schrijven opvatten als *tactisch* in die terminologie?

Literaire teksten zijn communicatief en de distinctie tussen ‘deliberate’ en ‘non-deliberate metaphor’ behoort tot het domein van communicatie. (Steen 2011, 36) Heywood e.a. (2002, 52) merkten op dat hun streven naar analytische precisie in de identificatie van metaforen hen ertoe bracht om het blootgelegde spel met zowelde grenzen tussen het letterlijke en het metaforische, als de grenzen tussen verschillende conceptuele domeinen positief te waarderen in een fragment van S. Rushdie. De auteurs signaleren hier eigenlijk dat metaforen niet alleen anders gebruikt worden door de auteur (tactisch?) maar ook anders verbruikt worden door de lezer (strategisch?). Gaat het dan om een bepaalde tactiek van de auteur of een leesstrategie?

‘Deliberate metaphor’, zegt Steen (2011, 37) is een open uitnodiging van de zender naar de ontvanger om buiten het dominante *target domain* te treden en het te bekijken vanuit een nieuw *source domain*, waarmee hij de hypothese van de Certeau lijkt te bevestigen. De rol van de lezer in dit communicatief proces wordt echter eveneens benadrukt in deze bewering. Steen (1989, 114) baseert zich op *The Empirical Study of Literature* en formuleert de hypothese dat de identificatie, interpretatie en appreciatie van een metafoor beïnvloedt wordt door een literaire leeshouding. Literair lezen gebeurt in een concrete discourssituatie waarin lezers een bepaalde voorkennis hebben gerelateerd aan het specifieke leesevent en aan algemene verwachtingen en eerdere ervaringen (genreconventies e.a.). (Steen 1989, 123) Het moet echter benadrukt worden dat niet elke lezer dezelfde ‘stilistische competentie’ heeft, door Leech & Short (1986, 49) omschreven als een ‘vaardigheid die verschillende mensen in

verschillende mate bezitten'. De mogelijkheid om metaforen te identificeren zoals die door Heywood e.a. (2002) en Steen (1989)⁶ beschreven worden is een onderdeel van de stilistische competentie van de lezer en het succes van een tactisch gebruik van metaforen zal dus niet altijd succesvol zijn.

Het voorgaande ontkent echter niet dat een auteur metaforen tactisch kan gebruiken. In de termen van Heywood e.a. (2002, 52) doet hij/zij dit door te spelen met het letterlijke/metaforische en verschillende conceptuele domeinen op elkaar te betrekken, m.a.w. door metaforen tactisch te gebruiken. In de context van aidsliteratuur zou het kunnen dat leden van de gestigmatiseerde groep een 'reverse discourse' gebruikt:

The motive and ability to resist or deny the label of deviance among stigmatized groups is an interesting aspect of stigma-related reduction and eradication. In Foucault's term (1981), these people would employ "reverse discourse" as a way to resist the label of deviance and hence avoid being stigmatized.

- Liamputtong 2013, 5

Daarnaast is het goed mogelijk dat metaforen niet alleen op een creatieve manier gebruikt worden in literatuur (Semino & Steen 2008, 244) maar ook nieuwe metaforen mogen niet onderschat worden en deze 'kunnen moeilijk geduid worden in termen van conventionele patronen en conceptuele metaforen' (Semino & Steen 2008, 236-237). In mijn analyse van de romans van Kellendonk en Van Babylon zal ik nagaan of en hoe het discours 'reversed' wordt met de nodige aandacht voor de mogelijkheid van nieuwe metaforen.

⁶ De term 'identificatie' wordt anormatief gebruikt door Steen (1998, 135) in zoverre dat hij geen uitlatingen zal doen over correcte dan wel incorrecte identificatie van metaforen.

Aidsnarratieven vol beeldspraken: Het aidsdiscours in de V.S. (Susan Sontag en Steven F. Kruger)

De poging om een ziekte, die zoveel schaamte en schuldgevoelens met zich meebrengt, los te zien van deze verklaring, van deze beeldspraken, moet komen als een bevrijding, een troost. Maar men kan de metaforen niet de wereld uit helpen alleen door ze niet te gebruiken. Zij moeten blootgelegd worden, ontleed, aan de kaak gesteld, en er mag niets van over blijven.

- Sontag 1987, 109

Cultural narratives of AIDS play a crucial role in attempts to understand the past, present, and future of the epidemic, providing a stabilizing framework within which to place unpredictable, disturbing, world-threatening events so that these seem to make sense as part of a coherent story. Such narratives allow an ordering of events that gives them “meaning”; metaphorically containing them in narrative provides a sense of control [...]. And narratives such as these serve not only to describe “reality,” nor only to provide evidence of its coherence, but also to shape it.

- Kruger 1996, 80-81

De aidsepidemie en de daarmee gepaard gaande beeldvorming wordt heel gericht besproken in twee voor dit onderzoek belangrijke bronnen. Een eerste bron is eerder essayistisch van aard en van de hand van Susan Sontag: *AIDS and Its Metaphors* uit 1988. Sontag schreef tien jaar eerder *Illness as Metaphor*, over het discours rond kanker. Al in 1989 werd een vertaling door A. Daalder-Neukircher van het daarop voortbouwende *AIDS and Its Metaphors* uitgegeven bij Anthos onder de titel *AIDS en zijn beeldspraken*. Het is die vertaling die ik als bron gebruik.⁷ Aangezien de vertaling dateert uit 1989, valt ook deze tekst binnen de besproken tijdspanne van mijn corpus. Ook deze tekst draagt met andere woorden bij aan de vroege beeldvorming⁸ van aids. Meira Weiss (1997, 457) beroept zich op de studie van Sontag maar toetst haar ‘cultural commentary’ aan etnografische gesprekken met informanten

⁷ Ik ben me ervan bewust dat dit om enige voorzichtigheid vraagt. Vertalingen van specifieke voorbeelden zullen onvermijdelijk gekleurd zijn door de interpretatie van de vertaler.

⁸ Alle door mij behandelde teksten dragen uiteraard bij aan de beeldvorming van aids – dit eigenste onderzoek niet uitgezonderd. Omdat de tekst echter al in 1988 geschreven werd en het jaar erop in vertaling in het Nederlandse taalgebied verspreid werd, mag niet zomaar alles voor ‘waar’ aangenomen worden. Sontag lees ik als een tegenstem, een kritiek op het populaire discours. Om die reden is Weiss (1997) overigens een waardevolle aanvulling. De essayistische bedenkingen van Sontag worden in haar artikel getoetst aan de situatie zoals die zo’n tien jaar na de verschijning van *Aids and Its Metaphors* was.

en leken, artsen en verpleegkundigen. Zij vergelijkt de metaforen voor aids met die voor kanker en een hartaanval.

Een tweede belangrijke bron is *AIDS Narratives* van Steven F. Kruger. Kruger vertrekt van een analyse van biomedisch taalgebruik rond AIDS en doorbreekt de illusie van een waardenvrij wetenschappelijk register. Daarnaast gaat hij op zoek naar de doorwerking en herwerking van dit discours in journalistieke teksten om tot slot een aantal romans over AIDS te analyseren. Bij de analyse van romans gaat hij uit van de literaire verwerking van twee culturele narratieven: een microkosmisch narratief over de besmetting van een individu met een onvermijdelijke dood tot gevolg en een macrokosmisch narratief ‘which might be called an epidemiological or population narrative’ dat het historische traject van de epidemie volgt van ‘origine’ tot een apocalyptische verspreiding van een risicogroep naar de algehele bevolking. (Kruger 1996, 73-76) ‘[L]iterary genre,’ zegt Kruger (1996, 4), ‘has been shaped by the always politicized, gendered and sexualized, discourses and narratives of AIDS [... S]uch discourses and narratives may in turn be questioned, reconstructed, and undermined by fictional writing’. Door middel van *close reading*-technieken, met speciale aandacht voor metaforen, schetst Kruger hoe verschillende literaire auteurs omgaan met het populaire discours.

Ik volg Krugers opvatting dat culturele narratieven herwerkt worden in literatuur, maar ik sluit me niet aan bij zijn programmatische discours.⁹ Kruger heeft zijn analyses zo geordend dat het boek teleologisch gelezen moet worden, in de richting van ‘goede’ literatuur over aids, ‘ethisch verantwoorde’ en ‘activistische’ literatuur met name. Literatuur is voor mij geen geïsoleerde tekstcategorie die de lezer moet ontwikkelen¹⁰. Uiteraard worden er andere, esthetische eisen gesteld aan literatuur dan aan journalistieke teksten, maar dat staat los van de inhoud. Literaire auteurs staan niet *boven* de samenleving en worden net zo goed beïnvloed door het discours als hun journalistieke collega-auteurs. Deze studie is natuurlijk evenzeer programmatisch omdat ik poog aan te tonen dat de constructie van aids als homoziëkte een sociale constructie is. Hoewel literatuur een groot activistisch potentieel heeft, acht ik activisme niet noodzakelijk om over ‘goede’ literatuur te spreken. Je kan een literair auteur zijn/haar vooroordelen kwalijk nemen maar dat doet verder niet ter zake. Zeker wat vroege aidsliteratuur betreft is het een absurde eis om te stellen dat deze activistisch moet zijn, omdat

⁹ Hoofdstuk 7 is getiteld ‘But Then What?’ en het laatste deel van dat hoofdstuk draagt de subtitel ‘Towards an Activist Aesthetic?’. Het vraagteken daargelaten is deze studie een duidelijke oproep tot ethische aidsliteratuur.

¹⁰ ‘So, does reading narrative fiction bring about better empathy-based social skills? This cannot be concluded.’ (Sanford & Emmot 2012, 259)

de literaire auteur nog middenin de vroege beeldvorming zit. Angst en onzekerheid zullen hun invloed gehad hebben op hun schrijven. Het is wel zo dat ik denkfouten kan aanduiden en verklaren. Kruger heeft overigens niet alleen vroege ‘aidsromans’ bestudeerd, maar ook werken uit de eerste helft van de jaren ’90 en in die zin mag hij dus wel eisen dat nieuwe kennis over aids de beeldvorming mee bepaalt.

Zowel Kruger als Sontag schrijven vanuit hun eigen perspectief over de problematiek van stigmatiserend taalgebruik (Sontag heeft zelf kanker gehad en is biseksueel, Kruger is homoseksueel¹¹) en hun werken dienen dan ook gelezen te worden met dat oogpunt in het achterhoofd. Hieronder bespreek ik hun bevindingen in meer detail volgens de metaforische modellen zoals die voorgesteld werden door Steen (2011): officiële, omstreden, impliciete en opkomende metaforische modellen. Beide studies leggen een grote nadruk op het medische discours (officiële metaforische modellen) en laten zien hoe de uitbreiding van deze modellen naar het discours van de media problematisch is.

Officiële metaforische modellen

Officiële metaforische modellen omvatten in de taxonomie van Steen (2011) die modellen die bekrachtigd worden in het officiële onderwijs en stammen uit geïnstitutionaliseerde domeinen van wetenschap en religie. Zowel Sontag als Kruger vertrekken vanuit het medische discours. Ze situeren problematisch metaforisch taalgebruik binnen dit discours en gaan op die manier in tegen wat Crimp (1987, 3) ‘the myth so central to liberal views of the epidemic’ noemt, namelijk dat er enerzijds wetenschap en anders verkeerde interpretatie van de wetenschap bestaat. Susan Sontag benadrukt dat aids niet één ziekte is maar ‘een naam voor een medische conditie die een scala van ziekten ten gevolge heeft’ (1989, 22). Net die eigenschap van aids maakt dat het syndroom geconstrueerd en gedefinieerd moet worden. (Sontag 1989, 35) Het is natuurlijk gemakkelijker om ziekten te beschouwen in termen van één oorzaak en één resultaat. Dat is niet alleen zo in de richting van de symptomen, maar ook in de omgekeerde richting: een ziekte met één bepaalde oorzaak minder beangstigend omdat je ze dan preventief kan aanpakken.

Volgens Sontag (1989, 36, 50-51) zijn er twee modellen binnen het medische discours: de ‘botanische’ beeldspraak en de ‘miasmatische’. Die laatste beeldspraak is gebaseerd op het negentiende eeuwse geloof dat ‘bepaalde ziekten [...] evenzeer als vatbaarheid voor allerlei aandoeningen, veroorzaakt werden door een ‘besmette’ (of ‘bedorven’) lucht, een spontane diffusie uit iets onreins’ (Sontag 1989, 50). Die beeldspraak is ontkracht door de

¹¹ Dit wordt duidelijk uit zijn (sporadisch) gebruik van eerste persoon meervoud wanneer hij het heeft over homoseksualiteit: ‘we gay men feel a need to claim AIDS as ours’ (Kruger 1996, 124).

ontdekkingen van Pasteur en Koch, maar wordt volgens Sontag (1989, 51-52) nog steeds gebruikt in de beeldtaal van ziekten. We kunnen deze beeldspraak zien als een impliciet metaforisch model, omdat de miasmatheorie wetenschappelijk ontkracht is maar als folkloristische verklaring voor ziekten gerevitaliseerd wordt. Met ‘botanische beeldspraak’ bedoelt Sontag (1989, 36) dat aids beschreven wordt zoals een plantencyclus: in termen van zaaien, bloeien en verwelken.¹² Dit zorgt ervoor dat besmetting onlosmakelijk met de dood verbonden wordt, terwijl dat ‘nog lang niet bewezen of zelfs bewijsbaar is’:

‘Besmet, doch niet ziek’, dit onschatbare begrip uit de klinische geneeskunde (het lichaam heeft vele infecties ‘in zich’), wordt verdrongen door biomedische opvattingen die, hun wetenschappelijke fundering buiten beschouwing gelaten, de awetenschappelijke *logica van de bezoedeling* doen herleven en van besmet-maar-gezond een *contradictio in terminis* maakt.

- Sontag 1989, 40 – mijn cursivering

Bezoedeling is toepasbaar in een lokale en in een universele context. Lokaal omdat bezoedeling het lichaam en het zelf transformeert (Weiss 1997, 464) en universeel omdat uiteindelijk iedereen bezoedeld kan worden (Weiss 1997, 465). Besmetting/bezoedeling valt uiteen in twee metaforencomplexen, enerzijds de dode metafoor van besmetting als in ‘een smet op de reputatie’ en anderzijds de moreel beladen metafoor afkomstig uit de katholieke afbakening van zede en zonde. Besmetting werd/wordt gelinkt aan lidmaatschap van een bepaalde risicogroep (Weiss 1997, 457) en onthult zo wat ‘anders wellicht verborgen zou zijn gebleven’ (Sontag 1989, 31). Besmetting zorgt met andere woorden voor een ‘smet op je reputatie’, die voor het overige ‘vlekkeloos’ kan zijn. Risicogroepen zijn, naast de homoseksuele mannen, ook intraveneuze druggebruikers en sekswerkers.¹³ (Kruger 1996, 56; Conrad & Angell 2004, 36) De leden van die risicogroepen zijn ‘zondaars’ tegen het katholieke geloof en in die zin betekent besmetting een veroordeling als zondaar.¹⁴ Het is

¹² In het Nederlands wordt vaak ‘slopen’ gebruikt zoals in **BE19** ‘de manier waarop het AIDS-virus een mens *sloopt*’, maar ook als in de geijkte uitdrukking ‘een slopende ziekte’, die eveneens de onvermijdelijke afbraak van het lichaam impliceert.

¹³ Ook mensen met hemofilie en immigranten behoren tot een risicogroep, maar lidmaatschap is geen zonde. Daarnaast zijn deze groepen niet wederzijds exclusief. Lidmaatschap van meerdere groepen zorgt voor ‘multiple stigmas’: ‘[M]ultiple stigmas interact to impact the self and cannot be teased apart or layered hierarchically’ (Earnshaw & Kalichman 2013, 25).

¹⁴ **NL02**: ‘De enige geruststellende factor in dit dreigende verhaal is, dat men hem op een vrij eenvoudige en voor de hand liggende manier kan voorkomen, namelijk door zijn seksueel gedrag te richten naar de normen van de Bijbel. Ook voor hen die die normen niet willen erkennen, blijkt een dergelijke levenswandel sterk aan te bevelen.’

overigens veel gemakkelijker voor iemand die homoseksueel is om dat deel van zijn/haar identiteit verborgen te houden dan voor een drugsverslaafde om zich als modelburger te gedragen. Dat versterkt de ‘smet’.

Sontag toont aan hoe het pseudoneutrale taalgebruik uit de medische sector niet bepaald onschuldig is in de constructie van aids. Zoals aangetoond door Conrad & Angell (2004, 35), werd aids in het begin van de epidemie geconstrueerd als een gevolg van een excessieve levensstijl van homoseksuele mannen. De latere constructie van homoseksuelen als risicogroep deed niet af aan de associatie tussen homoseksualiteit en besmetting. Het is daarenboven maar de vraag of het een risico is om homo te zijn of dat homoseksuelen een risico zijn. Ook Steven Kruger wijdt de eerste hoofdstukken van *AIDS Narratives* aan het medische discours en meer bepaald aan de unidirectionele en homofobe implicaties van dit discours. Hij wijst op de linguïstische metafoer in moleculaire genetica, een wetenschapstak die volgens Kruger (1996, 5) een grote invloed heeft op het wetenschappelijke discours rond aids, die een richting, een doel geeft aan een viraal proces. De linguïstische metafoer kan daarnaast ook ‘ontsporen’ tot een oorlogsmetafoer en maakt bovendien een *gendered/gegenderd* taalgebruik mogelijk in de beschrijving van moleculaire processen dat impliciet homofob is.

Levensprocessen worden omschreven in termen van taalprocessen. Dit zorgt ervoor dat biologische processen opgevat worden als *intentioneel*¹⁵. (Kruger 1996, 10) De intentionaliteit is in dit metaforisch model nadrukkelijker aanwezig, maar net zoals in het botanische model dat Sontag identificeert impliceert het een unidirectionaliteit in de richting van een onvermijdelijke dood. Virale processen worden, analoog met cellulaire processen, beschreven in linguïstische termen. De door virussen gebruikt code is echter een vreemde taal, een taal in conflict met de originele taal van cellen en hun functies. (Kruger 1996, 13) Zo’n omschrijving kan escaleren van een beeldtaal val spionage¹⁶ naar een (koude) oorlogsmetafoer¹⁷ tussen virussen en lichaamseigen cellen. (Kruger 1996, 13) De overgang van ‘code’ naar ‘oorlog’ wordt door Treichler (1987, 59) omgekeerd. De richting van de evolutie doet eigenlijk weinig ter zake, *metaphorical mapping* gebeurt immers op individueel

¹⁵ Naast linguïstische metaforen onderscheidt Kruger (1966, 10) metaforen van productie die, net zoals de linguïstische metafoer, een reeks stappen suggereren die begeleid worden door een soort intelligente opzichter waarbij het menselijke brein, met zijn intentionaliteit en motivaties, sterk geprojecteerd wordt op biochemische processen.

¹⁶ Aids wordt beschreven als ‘sluipmoordenaar’ in **NL10**, ‘patiënten’ worden ervan ‘verdacht aan AIDS te lijden’ in **NL16**.

¹⁷ Aids is een ‘tikkende tijdbom in bloedbanken’ volgens **NL23**. **BE14** kopt ‘meer nieuws van het AIDS-front’. In **BE21** wordt een aidskliniek als volgt omschreven: ‘Beneden veiligheidsmaatregelen alsof we hier met het Pentagon van doen hebben’. Condooms worden in **BE27** ‘een belangrijk wapen’ genoemd.

niveau. Ook Sontag vermeldt de oorlogsmetafoor maar volgens haar vloeit die voort uit de plaagmetafoor, waarover straks meer. De omschrijving van virale processen als spionagepraktijken en heimelijke aanvallen kan volgens Kruger (1996, 21-22) tot paranoïde fantasieën¹⁸ over de oorzaak en betekenis van aids leiden.

De constructie van biologische processen als *intentioneel* door het gebruik van taalmetaforen, maakt het volgens Kruger (1996, 33) verder ook mogelijk om genderideologische ideeën op cellulaire processen te projecteren.

[B]iologists typically treat the cell nucleus, the holder of genetic “*information*,” as “masculine,” and the cell cytoplasm, where genetic “*information*” is ultimately “expressed,” as “feminine”.

- Kruger 1996, 33 – mijn cursivering

Gegenderd taalgebruik op celniveau¹⁹, stelt Kruger (1996, 34), komt voornamelijk voort uit het wetenschappelijk narratief van bevruchting. *Mannelijk* sperma ‘verleidt’ de *vrouwelijke* eikel, ‘wurmt zich naar binnen’ en ‘bevrucht’ de eikel.²⁰ Het betoog van Kruger is verwarrend, omdat *male* en *female* niet alleen op gendercategorieën wijzen, maar ook op biologische categorieën.²¹ Zijn beschrijving van eicellen als *vrouwelijk* tegenover spermacellen als *mannelijk* lijkt voor de hand liggend maar wat hij eigenlijk zegt is dat eicellen *passief* en spermacellen *actief* geconstrueerd worden. De sociale dynamiek van *de man* die *de vrouw* ‘verovert’, wordt met andere woorden geprojecteerd op cellulaire processen. Deze dynamiek van ‘veroveren’/‘verleiden’ van *een vrouw* door *een man* wordt uitgebreid naar virale processen omdat de bevruchting van de eikel door de spermacel als prototype fungeert voor ‘mergings that occur at cellular level’ (Kruger 1996, 35-36).

Depictions of viral infection [...] tend to invoke a gendered narrative of penetration; and since viral infection – and certainly infection by HIV – is understood as dangerous or fatal for the host cell, this is a narrative even more likely than that of fertilization to use the language of sexual *violence*.

¹⁸ **NL04**: ‘De academische ziekenhuizen van Utrecht en Leiden hebben de inenting van medewerkers tegen geelzucht voorlopig opgeschort wegens geruchten als zou het vaccin een onbekend virus bevatten, dat de “nieuwe homoziëkte” AIDS kan veroorzaken.’ Ook **NL05** bericht over het voorval.

¹⁹ In **BE09** worden virussen manneijk geconstrueerd en zeker intentioneel. HIV ‘vertoeft in een gastheercel’. Maar dit gegenderd taalgebruik is weinig stigmatiserend.

²⁰ Deze omschrijving geef ik vanuit mijn eigen ervaringen met bevruchttingsnarratieven.

²¹ Wanneer ik de gendercategorie bedoel schrijf ik voortaan *mannelijk/vrouwelijk*.

Dit gegenderd taalgebruik zorgt er met andere woorden voor dat de oorlogsmetafoor uitgebreid wordt met het semantische veld van seksuele geweldpleging. Het is in dat *gendered narrative* dat Kruger homofobe ideeën detecteert. Zowel het cellulaire DNA als het binnendringende retrovirus zijn *mannelijk* geconstrueerd (want *actief*) en de strijd om de controle wordt een strijd tussen *mannelijke* krachten die uitloopt op een ‘bezoedeling’ van de ‘normale’ *mannelijke* celkern door het ‘abnormale’ *mannelijke* virus: ‘[T]he viral genome undermines, through a kind of homosexual rape, the gender hierarchy [...], imagined at cellular level’ (Kruger 1996, 37-39). Volgens Kruger (1996, 39, 41-42) weerspiegelt zo’n gegenderde taal de homofobe ideeën (1) dat mensen die al ziek (lees: homoseksueel) zijn, ontvankelijker zijn voor de “*queering*” power van HIV, omdat ze tot in hun celkern homoseksueel zouden zijn en dus vatbaar voor het ‘homovirus’, (2) dat homoseksuele mannen onschuldige hetero’s proberen te rekruteren, omdat het virus geconstrueerd wordt als een ‘abnormale’ *man* die de ‘normale’ *man* wil ‘bezoedelen’ en (3) dat homoseksualiteit tegennatuurlijk is omdat het de natuurlijke voortplanting van de generaties stopt, zoals het HIV als ‘retrovirus’ tegen de natuurlijke reproductieketen van genetische ‘informatie’ ingaat.

Dé belangrijkste beeldspraak is volgens Sontag (1989, 54 – mijn cursivering) die van de ‘pest’ of de ‘plaag’ en de daarmee samenhangende oorlogsmetaforiek: over aids ‘wordt gesproken in *premoderne termen* van ziekte die mensen én als individu, én als leden van een ‘risicogroep’ oplopen, de neutraal klinkende bureaucratische categorie die de *archaische idee* doet herleven *van een getekende groep*’.²² Duidelijk bijbels in oorsprong (premodern) daalt de plaag neer over een risicogroep (een getekende groep) als een straf van bovenaf, maar eigenlijk is niemand veilig. Essentieel voor deze beeldspraak is dat HIV voornamelijk via het geslachtsverkeer wordt overgebracht. (Sontag 1989, 67-68) De plaag wordt ‘bevochten’²³ als in een (bijbelse?) oorlog zowel op lichamelijk vlak (het lichaam als slagveld, het immuunsysteem als wal, ...) als op maatschappelijk vlak (risicogroepen als vijanden van de voor het overige gezonde staat, ziekte als een aanslag op het algemeen welzijn, ...). (Sontag 1989, 109-110)

²² Deze beeldspraak wordt veroordeeld in de door mij gevonden bronnen. ‘Bepaalde conservatief-religieuze groeperingen in Amerika slaan toe en confronteren de publieke opinie met de straffen van de hemel voor de uitbreiding van de vrije liefde in hun wulpse samenleving. Aids en herpes zijn prachtige aangevers voor de zonde-bestrijders’ (NL14). In NL16 klinkt het: ‘De door enkele sensatiebeluste media gemaakte, paniekzaaiende vergelijkingen met vroegere epidemieën van pokken, pest, cholera en kinderverlamming slaan nergens op.’

²³ In BE26 wordt de maatschappelijke omgang met aids vergeleken met de omgang met syfilis. In dit artikel worden de veelzeggende tussentitels ‘alarm’ en ‘strijdplan’ gebruikt.

Omstreden metaforische modellen

In een tweede deel van *AIDS Narratives* analyseert Kruger journalistieke teksten en maatschappelijke debatten²⁴. Het HIV/aids-discours wordt door Steen (2011) als een typisch gebied voor omstreden metaforen gegeven. Het zogezegd neutrale wetenschappelijke taalgebruik rond aids wordt gepopulariseerd in journalistieke teksten. De officiële metaforische modellen van hierboven (botanische beeldspraak, oorlogsmetafoor, metafoor van de vreemde taal en metafoor van productie, *gendered narrative of homosexual rape*, plaagmetafoor) worden met andere woorden omstreden modellen zodra ze in het publieke debat opduiken. Beeldspraken die door wetenschappers op een wetenschappelijk onderbouwde manier gebruikt en geïnterpreteerd worden, worden geïntroduceerd in het publieke debat en gereproduceerd en geïnterpreteerd door leken. Het stigmatiserend potentieel kan in die context tot uiting komen zonder dat de taalgebruiker deze kan nuanceren op basis van wetenschappelijke kennis. Vandaar de bezwaren die Sontag en Kruger tegen dat wetenschappelijke discours hebben.

Daarnaast wordt het gebruik van de medische termen patiënt (Sontag 1989, 46) en ‘victim’ (Kruger 1996, 45) voor de zieke in de *mainstream* gecontesteerd door Sontag en Kruger. De eerste term bewijst volgens Sontag (1989, 46-47) dat aids een ‘spookbeeld van de collectieve fantasie’ geworden is, omdat de ziekte niet alleen als ‘dodelijk’ beschouwd wordt maar ook als ‘ontmenselijkend’: de zieke is niet langer mens maar ‘lijder’. De term ‘victim’²⁵ is evenzeer problematisch omdat het impliceert dat de zieke hulpeloos is. Kruger (1996, 55-56) stelt dat aids in het maatschappelijke debat geconstrueerd wordt als ‘gay’, en als ‘a failure of “proper” masculinity’ waardoor homoseksualiteit een ziekte wordt. De homofobe grond van zo’n constructie ziet hij in het paternalisme/de heteronormativiteit van de samenleving die zieken, en homo’s construeert als minder man.

Toch is Kruger er zich van bewust dat er meer aan de hand is dan ‘alleen maar’ homofobie. Er bestaat ook een strekking binnen de homoseksuele gemeenschap die aids als een homoziekte claimt²⁶:

Even as the identification of gayness with AIDS is recognized as wrong and dangerous, *we* gay men feel a need to claim AIDS as *ours*, *our* own intense

²⁴ In een gevalstudie over de Amerikaanse basketbalster *Magic Mike* analyseert hij de beeldvorming rond de atleet die in 1991 bekendmaakte dat hij seropositief was, met ‘betichtingen’ van homoseksualiteit tot gevolg en (ongegronde) angst voor besmetting van de andere spelers.

²⁵ De Nederlandse vertaling van ‘victim’, slachtoffer, is zo mogelijk nog problematischer omdat dit van de zieke iemand maakt die geslacht is of moet worden.

²⁶ Vergelijk Conrad & Angell (2004, 35)

experience, not to be given over to some abstract concern for “everyone” that might erase *our* real presence, that might allow for a wilful forgetting of gay communities.

- Kruger 1996, 124 – mijn cursivering

Uit dit citaat blijkt dat het niet allemaal stigmatisering is, dat er ook zo iets bestaat als *reclaiming*. Kruger illustreert deze paradoxale tendens²⁷ met een citaat van David Leavitt die reageert op de frase ‘onschuldig slachtoffer’ wanneer het over een heteroseksuele persoon gaat die besmet is met HIV. Zo’n frase, vindt Leavitt, impliceert dat er zo iets bestaat als ‘schuldige slachtoffers’, die de ziekte over zichzelf hebben afgeroepen door zich in te laten met homoseksuele seks of druggebruik. (Kruger 1996, 125). Zoals uit de literaire analyses zal blijken, wordt er binnen de homoseksuele gemeenschap echter net zo goed een onderscheid gemaakt tussen schuldige en onschuldige ‘slachtoffers’.

Impliciete metaforische modellen

De tweede beeldspraak die volgens Sontag (1989, 50-51) uit de medische sector stamt is die van het miasma die ‘zelfs nadat de theorie van de overdracht door bacillen de miasmatische opvattingen had verdrongen bleef voortleven’: ‘Het lijkt wel alsof men [...] het idee van besmetting als iets dat in de lucht zweeft, nodig heeft om een ziekte in het morele vlak te trekken’. De miasmatische theorie wordt niet langer officieel onderwezen maar uitlopers ervan kunnen wel impliciet aanwezig zijn in het discours. Weiss (1997, 462) biedt een alternatieve verklaring voor deze ‘besmetting uit het ijle’: aids wordt gezien als een systematische alomvattende ziekte zonder aanwijsbaar centrum (terwijl kanker ergens ‘begint’) en lokalisatie van een oorzaak/oorsprong lijkt onmogelijk. Het miasma als ‘uitwaseming van ongezonde stoffen in verband gebracht met de steden’ (Sontag 1989, 50-51) is verre van nieuw maar gerevitaliseerd/aangepast naar een model waarin ziekte gepseudologiseerd wordt.

Ik heb twee bedenkingen bij deze bewering. Ten eerste hoeft die revitalisering niet zo radicaal te zijn dat miasmatische beeldspraak vervangen wordt door pseudologisering van ziekte. Een stad draagt nog steeds de negatieve connotatie van broeihaard van ziekten. Er zit een grond van waarheid in zo’n idee omdat het net in een urbane omgeving is dat veel van de bovengenoemde risicogroepen hun sociaal netwerk hebben maar los daarvan is de stad ook gewoon een ontmoetingsplaats voor veel mensen en vindt er intensief contact plaats. De miasmatische beeldspraak zou dus in die context nog van toepassing kunnen zijn. De tweede bedenking is dat aids wel degelijk gepseudologiseerd wordt, in tegenstelling tot wat Sontag

²⁷ Uit een onderzoek, dat overigens gecontesteerd wordt door **BE28**, blijkt dat ‘de helft van de homo’s denkt dat Aids de homo’s dichter bij elkaar heeft gebracht’.

(1989, 52-53) zegt. Volgens Kruger wordt homoseksualiteit als natuurlijke zwakte geassocieerd met een kleinere weerstand tegen Hiv-besmetting. ‘The imagined “natural” passivity and weakness of gay men is transferred to the once-healthy cell and the homophobically imagined “disease” of gayness literalized in the disease processes of HIV illness and AIDS’ (Kruger 1996, 42). Conrad & Angell (2004, 35) vermelden dat homoseksualiteit aan het begin van de epidemie gedefinieerd werd als een biologische en psychologische ziekte en zelfs als een symptoom van aids in de populaire cultuur. Aids zou je met andere woorden homoseksueel maken en homoseksualiteit leidt onvermijdelijk tot aids.

Opkomende metaforische modellen

Kruger (1996, 23) stelt dat de vermeende intentionaliteit van virale processen versterkt wordt doordat de term virus ook gebruikt wordt voor computerprogramma’s die de normale werking van het systeem verstoren.²⁸ Dit model is opkomend omdat het ontstond in een zeer specifiek type van interactie (computertechnologie) en voortvloeit uit een van de bovenstaande modellen (een officieel metaforisch model). Een biologisch virus en een computervirus bezitten dan wel gemeenschappelijke eigenschappen (in die zin dat ze beide een systeem besmetten) maar computervirussen zijn *gemaakt* door mensen en de al bestaande projectie van menselijke intentionaliteit op virale processen wordt versterkt door deze toepassing van de term.

Het aidsdiscours in de Nederlandstalige context

De hierboven geschetste beeldspraken heb ik getoetst aan steekproefsgewijs verzamelde journalistieke teksten uit het Nederlandse taalgebied. Nederlandse bronnen werden verzameld via het digitale archief Delpher²⁹ via de zoekterm ‘aids’. Er werden 29.000 krantenartikelen en 73 tijdschriften gevonden voor de zoekterm. Ik heb ervoor gekozen om enkel voorbeelden te halen uit krantenartikelen. Vervolgens werden de zoekresultaten beperkt in de tijd via de functie ‘Uitgebreid zoeken’. Omdat de roman *Mystiek lichaam* verscheen in 1986 werd de periode beperkt van 1 januari 1980 tot 31 december 1985. Als soort bericht werd enkel ‘Artikel’ aangevinkt.³⁰ Dat leverde nog 1.884 artikelen op die gerangschikt werden volgens oplopende datum. De eerste resultaten waren in een andere taal en werden uitgegeven in de voormalige kolonies van Nederland of in Friesland³¹ of aids werd verkeerd herkend door het

²⁸ **BE17**: ‘Al de heisa rond het computervirus [...] kan bijna vergeleken worden met de drukte rond echte virussen zoals Aids. En zoals bij echte virussen wordt er ook flink wat onzin rond verkocht.’

²⁹ www.delpher.nl

³⁰ De soorten ‘Advertentie’, ‘Familiebericht’ en ‘Illustratie met onderschrift’ werden dus niet weergegeven bij de resultaten.

³¹ Deze kranten werden omwille van consistentie uitgesloten uit de steekproef.

tekstherkenningsprogramma (bv. ‘schaidrechter’). Het eerste krantenartikel over aids verscheen op 3 december 1982. Vervolgens koos ik telkens de drie eerste artikelen van de maand, indien mogelijk. Het voordeel is dat dezelfde gebeurtenissen door verschillende kranten bericht worden en dat kan boeiende parallellen opleveren. Ik herhaalde dit proces tot aan januari 1985. Dat leverde in totaal 69 krantenartikelen uit Nederland op waaruit ik er lukraak 30 gekozen heb. Titels, data en krantentitel worden in een tabel achteraan weergegeven voorzien van een code om de bronnen verkort weer te kunnen geven.

Vlaamse journalistieke bronnen waren moeilijker digitaal op te vragen. Via gopress academic³² werd opnieuw gezocht met de zoekterm ‘aids’. De vroegst mogelijke zoekdatum was 1 januari 1985. Voor gopress academic werd de zoekopdracht beperkt in de tijd van 1 januari 1985 tot 31 december 1989. Dat leverde 200 resultaten op, uitsluitend uit *De Tijd*. De vroegste bron dateert van 5 januari 1988. Uit die resultaten heb ik lukraak 18 artikelen gekozen. Daarnaast heb ik het tijdschriftenarchief van de stadsbibliotheek Gent geraadpleegd. De zoekterm ‘aids’ leverde voor de categorie ‘Artikel uit tijdschrift’ 200 resultaten op waarvan de vroegste uit 1988. Uit deze resultaten werden er negen geraadpleegd en aangevuld met drie artikels uit de eerste helft van de jaren ‘90. Nu eens betreft het (semi-)academische bronnen (zoals artikels van de socioloog Rudi Laermans)³³, dan weer populariserende wetenschappelijke artikels. De geraadpleegde artikels worden net zoals de artikelen gevonden via gopress in een tabel achteraan weergegeven. Samen zijn dat 30 bronnen, zoals dat voor de Nederlandse artikelen het geval is. Ook de Vlaamse voorbeelden worden van een code voorzien.

De Nederlandse en Vlaamse bronnen verschillen door de achterstand in digitalisering van archieven in België danig van verschijningsdatum. Dat hoeft echter geen probleem te zijn. De Nederlandse bronnen schetsen vroege beeldvorming en de Vlaamse bronnen tonen de vitaliteit van de gebruikte beeldspraken. Ik kan echter geen waarheidsclaims maken op basis van de teksten uit dit corpus. Dat is ook niet de bedoeling. Ik heb de journalistieke teksten gebruikt om de beweringen van Sontag en Kruger te toetsen en deze eventueel te nuanceren.

In bijna alle bronnen werd aids omschreven als ‘dodelijk’ of ‘fataal’. De botanische beeldspraak werd niet vertegenwoordigd in mijn bronnen. De unidirectionaliteit van besmetting tot dood was wel zeer duidelijk en ook werd aids duidelijk omschreven als ‘intentioneel’. Virussen worden ook vaak omschreven als vreemde code en argwaan, zelfs

³² academic.gopress.be

³³ Van deze (semi-)academische bronnen bleken er ook een aantal toepasbaar in de rest van deze paper en dat heb ik dan ook niet nagelaten.

paranoia, zijn het resultaat. De (koude) oorlogsmetaforen zijn het frequentst terug te vinden en misschien is het zelfs de meest frequente beeldspraak naast de duidelijk uit de internationale berichtgeving geadopteerde *frames* van ‘immune overload’ en ‘risk groups’. Gegenderd taalgebruik is wel aanwezig maar lijkt weinig stigmatiserend in het gevonden voorbeeld. Wanneer aids als ‘plaag’ of ‘pest’ wordt geconstrueerd is het niet religieus gekleurd, tenzij het beeld wordt afgekeurd. De miasmatische beeldspraak is wel aanwezig maar dat komt vooral omdat een groot aantal aidsgevallen in grote Amerikaanse steden woonde. In de gerevitaliseerde vorm van psychologisering kadert het in het ‘immune overload’-frame en is het een resultaat van onbijbelse, seksuele normen.

Is het niet door beeldspraak, dan is het wel door de constante herhaling dat de ziekte doorgaans verspreid wordt onder homoseksuele mannen dat de associatie tot stand komt. Daarnaast zijn de sprekende titels vooral problematisch omwille van het opgehangen beeld, zoals in ‘Ruim helft patiënten aan AIDS sterven’ (NL25) wanneer dat ‘maar’ 15 van de 26 gevallen blijken te zijn, al bij al een laag cijfer. Slotsom is dat niet zozeer homoseksualiteit als wel de levensstijl geassocieerd met homoseksuele mannen in verband gebracht wordt met HIV/aids.

Al deze voorbeelden tonen aan dat er geen exclusieve verbinding gelegd wordt tussen homoseksualiteit en HIV/aids. Meer nog, een aandeel van de journalistieke bronnen ontkracht deze associatie.³⁴ Volgens Mooij (1994, 229) is aids echter ‘een spectaculaire en mediagenieke ziekte’: ‘Van de verbinding tussen aids en (homo)seksualiteit gaat een fascinerende werking uit die niet moet worden onderschat’. Maar dankzij de autoriteit van de medische wetenschap zijn de vroegere ‘daders’ in epidemieën nu ‘slachtoffers’ geworden en de eerste rol werd overgenomen door ‘het virus’, stelt ze verder, en bovendien zijn homoseksuele mannen gehoorde leden van de samenleving waardoor ze visibiliteit konden bewerkstelligen (Mooij 1994, 230). Laermans (1989, 27) stelt echter het volgende: ‘naast het expliciete weten bestaat er een impliciete kennis van het lichaam [...] Slechts wie gelooft dat de intellectueel en politiek erkende vertogen over het lichaam de enig mogelijke, ja de enig denkbare discours vormen, [...] kan geschokt zijn wanneer in tijden van epidemies ‘vooroordelen’ en ‘irrationele overtuigingen’ omtrent lichaam en seksualiteit de officiële informatiecampagnes bemoeilijken en bepaalde groepen als ‘zondebok’ aanwijzen’. Niet frequentie doet ertoe maar wel de kracht van de beeldtaal.

³⁴ **BE24:** ‘Zinloos en dwaas is alvast dat men de aandacht van de echte problemen afleidt door bepaalde bevolkingsgroepen aan te duiden als de oorzaak en schuld van de AIDS-epidemie.’

Met de dood in het echt verbonden: Frans Kellendonks *Mystiek lichaam*

Het was weliswaar onzin om deze ziekte te moraliseren, deze kwestie van virussen die zich nestelden waar ze konden, zonder aanzien des persoon, die in hun millimicronwereld geen benul hadden van hogere ijdelheden [...], hoogstens van mensenvlees – en toch kon Broer het niet laten.

- Kellendonk 1986, 114

De soort beelden die ik gebruik, vergelijkingen vaak, doet iets dergelijks: het brengt het ene verschijnsel in verband met het andere en door de overeenkomsten of verschillen krijgen die verschijnselen een plaats.

- Kellendonk, geciteerd in Bosboom 1994, 54

Eerst bespreek ik *Mystiek lichaam* als een microkosmisch aidsnarratief. Vervolgens som ik de verschillende beeldspraken op met verwijzing naar de modellen van Steen. In de analyse volgens narratief en metaforen evalueer ik de beeldvorming van aids en homoseksualiteit zoals die in de roman tot stand komt. Daarbij verwijs ik naar secundaire werken over de roman. Kellendonks *Mystiek lichaam* heeft heel wat reacties teweeggebracht vanaf de verschijning in 1986. De polemiek over antisemitisme³⁵ en (geïnternaliseerde) homofobie die in de roman doorschemeren bespreek ik niet in detail, maar wanneer de secundaire bronnen een commentaar bevatten op de constructie van aids als homoziekte en ruimer van homoseksualiteit als tegennatuurlijk, vermeld ik dat wel.

Sergier (2012, 8) citeert bijvoorbeeld René Marrès die in 2004 opmerkte dat de enige verklaring voor de ‘volstreckte achterlijkheid’ van Kellendonk ‘zijn ziekte’ moet zijn: ‘Zijn roman is een wraakneming op zijn eigen geaardheid, die tot ziekte leidde, en op de homo in het algemeen.’ Ik wil graag wijzen op twee zaken. Ten eerste wordt er met zo’n statement onvoldoende aandacht besteed aan de karakterontwikkeling van het homoseksuele personage Leendert. De strijd tegen Sooperwooman is een poging om zijn geaardheid positief in te vullen, als een beweging in de richting van ‘biologische onafhankelijkheid’. Uiteindelijk zal Leendert met zijn dynastie van de dood een alternatief antwoord formuleren op zijn ‘baarmoedernijd’. Dat beeld is uiteraard problematisch en stigmatiserend. Het geeft zin aan

³⁵ De jodenhaat lijkt mij niet noodzakelijk een weerspiegeling van Kellendonks eigen opvattingen. De antisemitische gevoelens van Leendert dienen een thematisch doel. De jood Pechman is een exteriorisatie van ‘de vijand in zichzelf’ (Kellendonk 1986, 154): ‘Magda had hem iets veel beters [...] geschonken: een vijand’ (Kellendonk 1986, 164).

een ziekte maar ook een doel aan de zieke. De zieke homo wordt een actieve besmetter in plaats van een passieve lijder. Toch geloof ik niet dat de roman een ‘wraakneming’ is, ik geloof dat Kellendonk een antwoord probeert te formuleren op vragen die een aidspatiënt gehad kan hebben. De antwoorden, de gegeven zin, zijn homofob en stigmatiserend op een oppervlakkig niveau, maar dat is niet de hermeneutische betekenis ervan. Eerder verbeeldt de roman de worsteling met tegenstrijdige gevoelens: Leendert kan zijn seksualiteit pas aanvaarden door heteroseksualiteit af te wijzen maar benijdt hetero’s omdat zij een gezin kunnen stichten en bovendien blijkt zijn liefde naast onvruchtbaar ook nog eens ‘dodelijk’. De parallellen tussen Leendert en Kellendonk vallen niet te ontkennen:

Kellendonk leed aan aids toen hij *Mystiek lichaam* schreef. De ziekte was toen nog vrij onbekend. Net zoals zijn romanpersonage Leendert is Kellendonk wellicht besmet geraakt tijdens een liefdesrelatie die in Nederland is begonnen en in de Verenigde Staten is blijven duren.

- Sergier 2012, 159

Ten tweede construeert Marrès in dit citaat aids als een gevolg van de geaardheid van Kellendonk. Dat is stigmatiserend, en bovendien wetenschappelijk incorrect, en toont treffend aan hoe gemakkelijk misconcepties over aids in het taalgebruik doordringen en zo onopgemerkt verspreid raken.

Twee aidsnarratieven: *telescoped, frustrated*

Mystiek lichaam: een geschiedenis is een microkosmisch aidsnarratief, maar eigenlijk zijn het er twee. Ik leg eerst uit hoe dat werkt. Vervolgens bespreek ik het ziekteverloop van de twee personages zoals het in de roman gepresenteerd wordt. De gebeurtenissen, die samen ‘de geschiedenis’ vormen, worden afwisselend gefocaliseerd door A.W. Gijselhart en zijn zoon, Leendert/Broer. Leendert is nagenoeg afwezig in het eerste deel van de roman. Hij wordt terloops vermeld in een gesprek tussen vader en dochter waaruit blijkt dat hij op dat moment in het verhaal nog in Amerika is. (‘[...] als hij niet in Amerika zat kon hij nu zweren dat ik de waarheid spreek’(Kellendonk 1986, 35).) In het tweede deel van de roman, ‘De moederkerk’, wordt het verhaal verplaatst naar New York. Via flashbacks en vertellingen in vrije indirecte rede komen we te weten dat Leendert homoseksueel is en wordt ons de ontmoeting met zijn grote liefde, de naamloze *jongen*, verhaalt. *Mystiek lichaam* bevat eigenlijk twee aidsnarratieven: dat van de jongen en dat van Leendert. In deel 2 van *Mystiek lichaam* wordt

het complete verhaal van vermoedens, diagnose, ziekte en uiteindelijk de dood van de jongen op korte tijd besproken, wat Kruger (1996, 90) een ‘telescoping of narrative’ noemt. Dat houdt in dat het verhaal van besmetting tot aftakeling van een personage relatief kort en vanop een afstand verhaald wordt. Het aidsnarratief van de jongen wordt gefocaliseerd door Leendert. Deze verhaaltechnische keuze zorgt voor een bepaalde afstandelijkheid. De ziekte van de jongen kan met een haast wetenschappelijk en onpersoonlijk aandoende taal omschreven worden. Dat de jongen nergens een naam krijgt maakt hem echter ook tot een van de vele, naamloze, slachtoffers en in die zin is het verhaal van de jongen een exemplaar, een soort casus in de epidemie. Het verhaal van de jongen is een voorbode van het narratief van Leendert, een ‘gefrustreerd narratief van persoonlijk verval dat niet tot een conclusie komt’ (Kruger 1996, 82). De onzekerheid waarin Leendert leeft versterkt het gevoel van op til zijnde ellende. De besmetting van Leendert en zijn dood zijn alle onzeker en wanneer Leendert weer in Nederland woont, lijkt hij zelfs te revalideren. Een aantal critici benadrukken (mede daarom) dat we niet weten of Leendert effectief besmet is met HIV. (Vergelijk Bosboom 1994, 98; Francken 2000, 125; Sergier 2012, 105, 138) Maar Leendert lijkt er aan het eind weinig aan te twijfelen: ‘[O]ver de ziekte van zijn jongen was inmiddels wat meer bekend geworden. De kans was groot dat Broer hem ook zelf onder de leden had. [...] Misschien hadden ze elkaar *met de dood bevrucht*’ (Kellendonk 1986, 143 – mijn cursivering). Later besteed ik meer aandacht aan die laatste metafoer, voorlopig volstaat het om te zeggen dat deze metafoer opkomend is. Doordat homoseksuele relaties geschetst worden als een onvruchtbaar huwelijk, een *parodie* op heteroseksuele relaties, kan aids zin krijgen als bevruchting – alleen niet met het leven, maar wel met de dood.

Leendert ontmoet zijn grote liefde op het huwelijk van Liliane en Scott, die ‘eigenlijk van jongetjes van rond de twaalf houdt’ (Kellendonk 1986, 85). De homoseksuele personages in *Mystiek lichaam* (Leendert, zijn ‘vreemd leeftijdloze jongen’, Scott en een jongen die Leendert in Nederland ‘bezwangert met de dood’)³⁶ hangen een vreemde ethiek aan, een perverse seksuele moraal. Die eigenaardige ethiek slaat vooral op de seksuele moraal die ontrouw en allerlei perversies goedpraat (Scott is een pedofiel, de jongen is een pooier, prostituee en promiscue minnaar, Leendert wordt uiteindelijk de duivel, de dienaar van de dood). ‘[V]anaf dat ogenblik was Broer aan [de jongen] geklonken en begon hij zich te verdiepen in *een eigenaardige ethiek* die hij nooit echt zou begrijpen’ (Kellendonk 1986, 86).

³⁶ Ook de *Wild Boys*, de kunstenaarsbeweging die Leendert in Amerika mee opricht, waren homoseksuele mannen maar daarover niet uitgeweid. Ze verliezen veel geld omdat Leendert hen uitbuit, maar of velen van hen aids hadden of kregen, wordt niet gezegd.

Leendert wordt 'ingewijd' in die ethiek door zijn jongen. Toch blijft Leendert altijd de moreel superieure. De vreemde ethische opvattingen leiden bij Leendert tot gevoelens van achterdocht die in de roman geassocieerd (of zelfs verward) worden met gevoelens van verliefdheid.³⁷ Liefde tussen twee mannen wordt geschetst als constante achterdocht en dat blijkt gegrond omdat de jongen Leendert besmet. Leendert smeekt de jongen het 'zondige pad te verlaten' (Kellendonk 1986, 104). 'Zondig pad' betekent zoveel als 'de verkeerde levensweg'. Het leven wordt wel vaker als een weg beschouwd van geboorte naar dood. Je kan 'op de goede weg' zijn, maar je kan ook 'een zondig pad bewandelen', wat een onkuis leven inhoudt. De jongen gaat akkoord, maar hij blijft promiscue. Hij worstelt met zijn gezondheid. Last aan de maag heet het eerst, de jongen vertoont 'een grauwe teint' en 'er klonk een giftig chemisch geborrel uit de maag', maar de 'niet vermoedelijk, maar vast en zeker de laatste keer, leed het geen twijfel dat de jongen echt ziek was' (Kellendonk 1986, 106). De levensstijl van de jongen heeft invloed op zijn uitzicht en reinheid. Sontag (1989, 50) stelt dat aan sommige morele oordelen over ziekte esthetische oordelen ten grondslag liggen ('oordelen over mooi en lelijk, rein en onrein, het bekende en het vreemde of griezelige'). Verval in het uitzicht van de jongen en het chemische geborrel doen ziekte vermoeden. De levensstijl wordt de oorzaak van ziekte.

Waar de jongen precies aan lijdt is niet meteen duidelijk. Diagnose na diagnose wordt gesteld, 'totdat de kwaal van de jongen een eigen naam krijgt, een bizar letterwoord' (Kellendonk 1986, 114).

Toen had hij dat *letterwoord*, maar over de *betekenis* ervan waren de artsen het nog steeds niet eens. Wel hadden ze alvast prednison, interferon, corticosteroiden in zijn bloed *losgelaten*, een grootscheepse *drijfflucht* gehouden op *het ottertje* dat zich daar schuilhield en, zonder het te vangen, een *woestenij* gemaakt van het *lichaamsparadijs*. Ze hadden *de zege* behaald met hun *chemische oorlogvoering*. De jongen kon het niet meer loochenen: hij was *ziek*.

- Kellendonk 1986, 114 – mijn cursivering

Ik wil hier al een aantal opmerkingen maken bij de beeldspraken die Kellendonk gebruikt. Ten eerste zien we duidelijk de oorlogsmetafoor in een medische context maar die wordt

³⁷ 'Het was de tweede keer die dag dat de jongen hem shockeerde [sic], en hij was al zo verliefd dat er een verdrietige achterdocht in hem begon te woeden, om nooit meer helemaal te betijen' (Kellendonk 1986, 87). 'De achterdocht die van meet af aan in Broer had gesmeuld laaide nu op tot een uitslaande brand' (Kellendonk 1986, 103).

aangevuld met elementen uit de jacht: geneesmiddelen worden ‘losgelaten’ (als bloedhonden), er wordt ‘jacht’ gemaakt op een dier, het ‘ottertje’. Ritchie (2003) suggereert dat oorlog niet noodzakelijk de primaire conceptuele metafoor is maar dat er een complex veld van vijandige interacties bestaat: ‘the same metaphorical expressions are used in a variety of social contexts, of which all-out war is only the most extreme’ (13). Jacht is een vijandige interactie tussen mens en natuur. De metafoor van de jacht en van de oorlog vullen elkaar aan en gaan iets nieuws betekenen: de artsen voeren met hun chemische oorlog een jacht die het natuurlijke lichaam aanvalt. De ‘zege’ wordt behaald met ‘chemische oorlogvoering’, maar die ‘zege’ betekent hier niet de overwinning op de ziekte maar wel dat de artsen de jongen van zijn ziekte, zijn sterfelijkheid, konden overtuigen. Het ‘lichaamsparadijs’ doet denken aan het aardse paradijs, een bijbelse referentie. Het lichaamsparadijs wordt tot woestijn gemaakt door een ‘ottertje’. De otter is een alleseter en vertoeft deels op het land en deels in het water. Op deze manier wordt het virus voorgesteld als een intentioneel organisme dat zich voortbeweegt door de boedbanen en er de cellen wegvreet. Deze specifieke animale beeldspraak voor het HIV is vernieuwend, maar Semino (2010, 207) verwijst naar een conceptuele metafoor uit een studie van Kövecses uit 2008: ‘PAIN IS A TORMENTING ANIMAL’. Het ottertje is duidelijk die pijn in woorden vertaald. Ik wil met betrekking tot dit citaat ten slotte nog zeggen dat aids nooit ‘aids’ genoemd wordt in *Mystiek lichaam*. Ook hier blijft het bij een ‘vreemd letterwoord’ zonder ‘betekenis’. Sontag stelde al dat de onbepaaldheid van het woord ertoe leidt dat betekenis geconstrueerd moet worden – aids is een afkorting die niet verwijst naar een bepaald symptoom maar naar een aantal symptomen ten gevolge van een virus dat het immuunsysteem uitschakelt.

Al vrij vroeg in het verhaal wordt het duidelijk dat er iets niet helemaal in orde is met Leendert, wanneer hij ‘een gevoel alsof hij werd opgeheven’ beleeft: ‘Broer noemde het maar een opheffing, om niet te hoeven zeggen dat hij dan eventjes dood was. [...] Een steelse knuffel van de dood’ (Kellendonk 1986, 69-70). Door wat Kruger (1996, 83) ‘generic expectations’ noemt, krijgen we als lezer meteen de indruk dat Leendert ziek is, verwachten we een verhaal van ziekte en uiteindelijk sterfte. Meteen wordt ook duidelijk dat Leendert een bepaald doodsverlangen koestert. De dood geeft hem immers knuffels, positief geconnoteerde tekens van affectie. Kellendonk geeft echter nergens zekerheid van die ziekte, laat staan sterfte, en frustreert het aidsnarratief zodoende. We weten simpelweg niet zeker of hij seropositief is of niet, maar we weten wel dat het heel waarschijnlijk is. Voor een homoseksuele of anti-homofobe auteur is schrijven over aids als homo een moeilijke opgave zegt Kruger (1996, 81): ‘How not to reproduce a “death driven narrative as the definition of

the subject”?’ Het narratief van besmetting tot dood compliceren is een mogelijke oplossing. Dat zie je ook in *Mystiek lichaam*, waarin twee narratieven met elkaar gecontrasteerd worden. Het contrast tussen beide heeft echter een neveneffect. Een van beide partners had de ziekte eerst, iemand introduceerde de ziekte in hun relatie. Wie heeft er schuld en wie is onschuldig?

Wanneer Leendert spullen moet ophalen in het appartement van zijn jongen, raakt hij in gesprek met de conciërge die over hem spreekt als ‘that sick boy’s buddy’ en over aids als ‘that new disease’ (Kellendonk 1986, 100). Met een conventionele omschrijving vraagt de man hem ‘do you yourself expect to be among the numbered?’ (Kellendonk 1986, 101) maar Leendert breekt het gesprek af. Op dat moment weten we nog niet dat hij het lymfevocht van de toen al gediagnosticeerde jongen heeft opgedronken om zijn liefde te bewijzen. Wanneer de jongen gediagnosticeerd wordt met een fatale bloedziekte en verteld wordt dat hij maximaal een jaar te leven heeft, zoekt hij steun bij Leendert. Die moet hem overtuigen van zijn onsterfelijkheid.

“Je kunt me bewijzen dat je niet in mijn dood geloofd. Door dit op te drinken.” Er zat een dik vocht in de dop, wat verkleurd door bloed. Het leek op roze champagne.³⁸ “Opdrinken, dit? Stel je niet aan.” “Doe me een lol en drink het op. [...]” [...] Met doodsverachting gooide hij [de dop] leeg in zijn mond. “Zo goed?” De dop vloog tegen de wand, stuiterde over de vloer. *Er was iets helemaal verkeerd.* [...] *Faliekant verkeerd.* Het filterm, dat vettig, een zweempje bitter, grotendeels naar niets smaakte, onttoverde hem. [...] “Idiot,” zei de jongen zachtjes. [...] Bij de deur stelde Broer hem een vraag die hij niet kon verzwijgen, hoe ongepast sterfbedachtig ze ook klonk. “Ben ik goed voor je geweest?” wilde hij weten.

- Kellendonk 1986, 111-112 – mijn cursivering

Dit moment is significant op verschillende manieren. De besmetting gebeurt in de eerste plaats als een soort van liefdesbewijs en de ziekte wordt niet seksueel overgedragen. Hoogstwaarschijnlijk is Leenderts partner besmet door promiscue seks met een klant. De roze champagne verwijst naar hun eerste nacht samen, de nacht van hun ‘huwelijk’. Het is met andere woorden een soort heilsdrank of huwelijksstoest. Dit keer is het echter geen bezegeling van hun huwelijk maar wel het einde. Verder is de doodsverachting een belangrijk thema in de roman. Eerder vermeldde ik al het doodsverlangen, maar dat doodsverlangen is een manier

³⁸ Tijdens hun eerste nacht samen hadden ze roze champagne gedronken. (Kellendonk 1986, 97)

van omgaan met de ziekte. Homoseksuelen zouden de wereld van sterfelijkheid, die van de vrouw, vaarwel zeggen en in hun onsterfelijkheid geloven. Aids wordt dan een staalharde ontkenning van dat toegeëigende privilege. Tenslotte is de dramatische ironie die spreekt uit de gecursiveerde zinnen een bevestiging van wat de lezer al lang verwachtte. Broer zou ziek worden. Het is wel duidelijk dat de schuld bij de jongen ligt. Dit exemplen is niet alleen een representatie van het lot van velen, maar ook een waarschuwing voor ‘goede homoseksuelen’, niet-promiscue, katholieke (?), eerlijke homo’s. Let op voor ‘leeftijdloze jongens’.

Metaforische modellen

Officiële metaforische modellen omstreden

‘mystiek lichaam’ en ‘hooglied op de dood’ ter discussie

Kellendonk maakt veel gebruik van christelijke beelden en in *Mystiek lichaam* wordt dit op de spits gedreven: ‘De personages, situaties, thema's, symbolen en toespelingen in *Mystiek lichaam* zijn allemaal in te passen in de schematiek van de exegetische typenleer’ (Goedegebuure 1997, 131).

Bosboom (1994, 23) verwijst naar Kellendonks opvatting dat, hoewel God dan dood mag zijn, onze cultuur voortgekomen is uit het christendom en daar veel sporen van draagt. Kellendonk beschrijft de wereld door middel van christelijke beeldspraken. Dit zijn geïnstitutionaliseerde metaforische modellen. Kellendonk gebruikt ze niet alleen, hij verbruikt ze ook. Daarom kunnen de beeldspraken ook als gecontesteerde metaforische modellen beschouwd worden.

Dé geïnstitutionaliseerde metafoer van de roman is die van het ‘mystiek lichaam’. Het is ‘een metafoer voor de kerk’, ‘afkomstig uit de brieven van Paulus’ (Boon 1998, 115), maar deze wordt ‘omstreden’. Wat het precies betekent is voor discussie vatbaar zoals de uiteenlopende interpretaties in secundaire bronnen bewijzen. Volgens Boon (1998, 9) is het ‘een organische samenleving in katholieke zin’. Bosboom (1994, 157) noemt ‘het kunstwerk, het boek *Mystiek lichaam*, het enige mogelijke mystieke lichaam’ maar eigenlijk bedoelt hij daar vooral mee dat het kunstwerk een geheel van tegenstellingen vormt, onmogelijk in de echte wereld: ‘alleenstaanden en gehuwden, joden en antisemieten, gelovigen en ongelovigen, eenheidsdrift en doodsdrift, fanaten en zachtmoedigen, uitverkorenen en verworpenen, homo’s en hetero’s, eigenschappen en eigendommen kunnen er in een wankel eenheid ondergebracht worden’. In zekere zin echoot Bosboom hier dus Boon; ook hier gaat het om een evenwichtige, organische samenleving, maar die kan enkel in de roman tot stand komen. Voor Vervaeck (2005, 355) is het mystiek lichaam ‘het geïdealiseerde lichaam van de dromer, de afzijdige die nergens toe behoort en die bang is van zijn eigen lijfelijkheid’: ‘In die

droomversie wordt de lichamelijkheid niet alleen aanvaardbaar, ze wordt zelfs het heilige middel om contact te leggen met de anderen'. Bij Marres (1997, 107) is het huwelijk een mystiek lichaam, 'omdat twee mensen er op niet zichtbare, mystieke wijze één worden'. Ik ben geneigd om Marres te volgen. Leendert en de vreemd leeftijdloze jongen worden één mystiek lichaam in de huwelijksnacht van Scott en Liliane: 'De Brusselse bruidsnacht, en de kus in de marge ervan, hadden toch een huwelijk ingeluid' (Kellendonk 1986, 103). Leendert ontwikkelt een 'wankele metafysica' die hun relatie rechtvaardigt. De liefde tussen Broer en de jongen wordt omschreven als een 'transcendente liefde' (Kellendonk 1986, 105). Die transcendentie beslaat enerzijds een in zichzelf gekeerd zijn, anderzijds een idee van samen horen. Broer verwoordt het platoons als een buitenwereldse vaas die op aarde slechts in scherven kan bestaan. (Kellendonk 1986, 107) Zij passen als scherven in elkaar en vormen één lichaam.³⁹

Een tweede belangrijk christelijk beeld is het 'hoogliedje op de dood' en de daarmee samenhangende metaforen. Dat hooglied, dat Leendert zingt aan het einde van de roman, bevestigt volgens Sergier (2010, 199) dat Leendert de andersheid van zijn vader (h)erkent en combineert met een bewustzijn van een narcistische projectie. Sergier (2010, 200) betoogt dat Leendert in zijn vaders ziekte zijn eigen sterfelijkheid (h)erkent en er op die manier afstand van/vrede mee kan nemen. In een boek over de ethiek van de lectuur breidt hij zijn bevindingen uit het artikel van 2010 uit:

Vanaf dat ogenblik wordt Leendert een zelfbewuste dienaar van de dood. Hij is niet meer de homoseksueel die zichzelf op een ironische manier onsterfelijk waant. Neen, hij kiest ervoor om een handlanger van de dood te worden. Ironisch genoeg kan deze verzoening beschouwd worden als een stap op weg naar Leenderts verzoening met het leven, waarvan hij meteen ook de eenzaamheid aanvaardt.

- Sergier 2012, 193

Leendert merkt dat zijn vader ziek is: 'Onzichtbare wezentjes waren in hem aan het kluiven, met myriaden knabbeltandjes. Het eenzame lichaam [...] werd vezeltje voor vezeltje verteerd door de sarkastische [sic] infanterie van de dood' (Kellendonk 1986, 194). Dezelfde beeldspraak van oorlog ('infanterie') die in het lichaam woedt, en wezens die het lichaam wegvreten ('het eenzame lichaam werd verteerd') worden gebruikt om de vermoedelijke

³⁹ Leendert is er zich wel van bewust dat een scherp meerdere kanten heeft en dus dat de jongen ook met anderen een mystiek lichaam kan vormen.

ziekte van zijn vader te beschrijven. Het hooglied geeft aan de dood een goddelijk karakter, want ze wordt toegezongen als een goddelijke entiteit. In de slotzin van de roman wordt het huwelijk plots een verbintenis met de dood: ‘Tot mijn vlees bruidswit is zal ik je werk doen, in de zekerheid dat ik door jou zal worden opgeheven en over de drempel gedragen, onsterfelijke dood’ (Kellendonk 1986, 194).

Jacht op de oorlogsmetafoor

Of de oorlogsmetafoor nu stamt uit beschrijving van moleculaire processen in linguïstische termen (zoals Kruger stelt) of uit de plaagmetafoor (zoals Sontag beweert), doet niet echt ter zake. We zien wel dat de oorlogsmetafoor heel vaak voorkomt in *Mystiek lichaam*. Hierboven gaf ik al een voorbeeld en toonde ik aan hoe die oorlogsmetafoor aangevuld wordt met beelden uit de jacht. Er wordt jacht gemaakt op de ziekte, die wel een ‘inwendige vijand is’, maar tegelijkertijd ‘een wild dier’. De bewering indachtig dat Kellendonk de dierlijke natuur van de mens via beeldspraak weergeeft, is het aannemelijk dat niet alleen de dierlijke natuur van de mens, maar vooral het dierlijke van het menselijk lichaam door dit soort beeldspraak naar boven komt. Het menselijk lichaam is niet rationeel. Er huizen ‘vijanden’ in ons, het lichaam keert zich tegen de mens. De jongen uit zijn gevoel verraden te worden door zijn lichaam als volgt:

‘Ik probeerde boos te zijn op dit lichaam. Je leven lang heb je het te eten en te drinken gegeven, je vertroetelt het, neemt het elke dag mee uit wandelen, en dan flikt het je zoiets. Stiekem blijkt het een milt te bevatten, nieren, een alveesklier, een lymfensysteem, een heel leger muitende verstekelingen. Ondankbaar stuk vreten!’

- (Kellendonk 1986, 110)

De oorlogsmetafoor wordt niet alleen gebruikt om de strijd tegen HIV te omschrijven. De strijd is ook een strijd tegen het geloof van de jongen in zijn eigen onsterfelijke. ‘De controles waren veldslagen in een geloofsstrijd, waarbij de arts de werkelijkheid van de ziekte en de jongen die van de gezondheid verdedigde’ (Kellendonk 1986, 113). Niet de ziekte is hier de vijand, maar wel de levenswil van de patiënt, die het uiteindelijk moet afleggen. ‘[Het sterven van de rijpere jongen] had een vol jaar geduurd. Cel voor cel moest hij *gesloopt* worden. Had hij geen overdosis morfine gekregen, dan waren de *laatste levensresten, koppig als Japanners in de oerwouden van Sumatra*, nog veel langer doorgestaan met hun *achterhoedegevechten*’ (Kellendonk 1986, 149 – mijn cursivering). Wat meteen opvalt is hoe

de levensresten als *Japanners* vechten. Waarschijnlijk verwijst Kellendonk hiermee naar de Japanse invasie in Nederlands Oost-Indië. De Japanse troepen slaagden er echter in om de controle over Sumatra te krijgen, maar hier behalen de laatste levensresten geen overwinning. De oorlog tegen de ziekte wordt een oorlog tegen de ontkenning van de ziekte waarbij de medische sector en het eigen sterfelijke lichaam overwinnen.

De seksuele ruimtevaart

In 'Envoi' richt Leendert een gebed tot zijn zuster. Hij schrijft over zichzelf als 'eens kind van een vrouw, toen deserteur uit de vrouwendienst, nu balling [in] mijn barre mannenwereld' (Kellendonk 1986, 117). De homoseksueel wordt hier duidelijk een outsider. De ander, die buiten de normale wereld staat. Die positie is een eigen keuze maar dat blijkt een keuze tussen twee kwaden:

Ik voelde er niets voor om een arbeider te worden in het rijk van de vrouw. [...] En denk je voorts eens in wat een openbaring het was om te ontdekken dat er ook *een ander rijk* bestaat, de mannelijke waanwereld waar wetenschap, handel, kunst en meer van dat schimmigs wordt bedreven. [...] Allemaal *baarmoedernijd*, inderdaad, daar ben ik nu ook achter. Met verbeterd geknutsel en vernuft proberen die mannen na te doen wat de vrouw en de natuur vanzelf klaarspelen.

- Kellendonk 1986, 118

De wereld van de mannen is een wereld van geknutsel tegenover een wereld van schepping, beheerst door de vrouw. Seks tussen twee mannen kan nooit tot nakomelingen leiden en heeft daarom een andere zinvolle invulling nodig. ('Seks zonder voortplanting, al is het maar de angst daarvoor, wordt een dwangneurose' (Kellendonk 1986, 119).) Seks om de seks, en niet om de voortplanting, is de enige uitkomst: 'Iedereen wil seks zonder geschiedenis, sexe pour sexe, die zich onttrekt aan het huwelijk van hemel en aarde' (Kellendonk 1986, 122). Volgens Leendert is zo'n ingesteldheid echter pervers en ook al lijken hetero's te denken dat homo's het beter hebben, het blijft een parodie, het blijft theater. 'We blijven liever het theater van de levensvervullende geilheid spelen. En de hetero's geloven ons. Ze benijden ons zelfs om onze seksverslaving. Ze willen ook pervers zijn' (Kellendonk 1986, 121). De omschrijving 'sexe pour sexe' is een verwijzing naar het credo 'l'art pour l'art' van het estheticisme. Ongebreidelde seksuele wordt geassocieerd met een kunststroming en een wordt en vrije seks krijgt het karakter van een levensfilosofie. Door de associatie van homoseksualiteit met een

‘perverse’, ongebreidelde seksuele drang en de exclusieve verbinding van de ziekte met homoseksuelen in deze roman, lijkt het echter alsof homoseksuelen dan toch het deksel op de neus krijgen. Hun excessieve levensstijl leidt tot ziekte. Sontag (1989, 85) signaleerde al hoe angst voor aids seksualiteit, ‘in verband brengt met het verleden, dat men zonder gevaar voor zichzelf niet kan negeren’. Seks ‘kan niet langer worden opgevat als slechts een enkele paring, het is een keten’ (Sontag 1989, 85). Je wordt niet alleen bang voor besmetting, je wordt bang voor seks, omdat je die altijd in verband brengt met voorgaande, verleden, sekspartners.

Leendert was de theoreticus van ‘een school die zijn oorsprong vond in een terloopse opmerking van Magda [...] dat hij *op seksuele ruimtevaart* was gegaan’ (Kellendonk 1986, 71 – mijn cursivering). ‘[Z]e bedoelde dat hij zich tot zijn eigen geslacht bekend had en de vrouw had afgezworen. “Hij heeft *moeder aarde* vaarwel gezegd en is op *seksuele ruimtevaart* gegaan. Ingebeeld en dom is hij en eenzaam zal hij sterven dat is waar zijn *mannenwaan* toe leidt!”’ (Kellendonk 1986, 71 – mijn cursivering) Heteroseksuele betrekkingen zijn in deze optiek aards, van deze wereld, terwijl homoseksuele betrekkingen tussen mannen een *waan* zijn. Over homoseksuele betrekkingen tussen vrouwen wordt overigens niet gesproken in deze roman en al helemaal niet over heteroseksuelen die aids hebben. Aids lijkt een echte homomannenkwaal. De eerste kunstenaar uit de school van de Wild Boys die Leendert aanspoorde om ‘de utopie van de biologische onafhankelijkheid’ te schilderen ‘noemde zichzelf Adam Adams en was in zijn vrije tijd homoseksueel’ (Kellendonk 1986, 72). Adam Adams is (opnieuw) een verwijzing naar het aards paradijs, waarbij de vrouwelijke tegenpool (opnieuw) opvallend afwezig is, alsof het paradijs bevolkt werd door twee mannen: Adam en zijn Adam. In de school wordt ‘de biologische onafhankelijkheidsstrijd gevoerd tegen aartsvijandin Sooperwooman en haar ontzagwekkende tillen’ door ‘de eeuwig jonge homoseksuele krijgers’ (Kellendonk 1986, 72). De houding tegenover vrouwen is dubbel in *Mystiek lichaam*. Het is in de eerste plaats opvallend dat het verhaal nooit gefocaliseerd wordt door Magda. Het vrouwbeeld is relevant omdat Leendert zijn eigen en bij uitbreiding de homoseksuele identiteit construeert als ‘anders dan’ de vrouwelijke en de heteroseksuele identiteit. ‘De waarheid kwam uit de baarmoeder, volgens Broer, hysterie was een vorm van helderziendheid’ (Kellendonk 1986, 77). Hysterie als typische vrouwenziekte lijkt een vorm van misogynie maar hier wordt de vermeende aandoening met orakelwijsheid vergeleken. Die baarmoeder noemt Magda in haar brief aan Broer haar ‘enige vrouwelijke wapen’ (Kellendonk 1986, 79) en ze verhaalt achtereenvolgens een mirakelverhaal dat Leendert herkent als een hagiografie over het Heilig Treesje van Lisieux. (Kellendonk 1986, 83) De

‘aanstellerij’, het ‘gekonkel’ van zijn zus noemt hij typisch voor ‘de vrouwelijke natuur’ die ‘gruwt van dunne lucht’ (Kellendonk 1986, 83): ‘Vrouwen! Door en door verpolitiekte wezens waren het volgens hem. Hun waarheid lag altijd in een door eindeloos gemanipuleer en gekonkelefoes te bepalen midden’ Kellendonk 1986, 83). Die eigenschap is niet alleen typisch voor vrouwen; ook mannen, ‘allemaal heteromannen uiteraard’ (Kellendonk 1986, 83), hadden deze eigenschap. Homoseksualiteit wordt in de mythologie van de Wild Boys een biologische onafhankelijkheidsstrijd. Die strijd leidt bij verlies ofwel tot ‘verwijven’ ofwel tot ‘een zielige vrouwenhaat’ (Kellendonk 1986, 83). Leendert worstelt duidelijk met dat laatste. Die worsteling heeft veel te maken met een baarmoedernijd. Of zoals Magda het omschrijft: ‘Mannenwaan ijle mannenwaan. Hun geschiedenis van knokpartijen hun cultuur van dode dingen allemaal baarmoedernijd’ (Kellendonk 1986, 94). De creativiteit van mannen is in deze optiek een creativiteit van dode dingen, in scherp contrast met de vrouwelijke biocreativiteit. Liefde tussen mannen, hoe ‘ideaal’ ook, heeft voor Leendert geen toekomst en dus is ze ‘noodzakelijkerwijs in zichzelf gekeerd’ en ‘daarom moet ze wel een obsessie worden’ (Kellendonk 1986, 106-107).

Oorlog aan onsterfelijkheidswaan

De botanische beeldspraak wordt niet gebruikt door Kellendonk in de enge zin van het woord. Het is wel zo dat de ziekte van de jongen tot de dood leidt, in een vrij rechte lijn, maar bij Leendert wordt, zoals al aangegeven, het ziekteverloop gefrustreerd. De besmetting van Leendert is onzeker, en ook al lijkt hij met het hoogliedje op de dood zijn lot te aanvaarden, komt het verhaal niet tot een conclusie met de dood van Leendert. De conclusie is eerder een aanvaarding, een ‘erkenning’ van zijn sterfelijkheid. In zekere zin breekt het verhaal van Leendert ook met de normale beschrijving van het ziekteverloop omdat Leendert in Nederland ‘beter wordt’. Hij blaakt van gezondheid na enkele maanden in Nederland. Uiteraard wil dat niet zeggen dat Leendert niet ziek is. Het is goed mogelijk dat hij op een soort ‘plateau’ belandt is, maar toch is het belangrijk omdat besmetting niet altijd onmiddellijk een terdoodveroordeling hoeft te betekenen.

Kellendonk lijkt impliciet kritiek te uiten op het medische discours rond aids in *Mystiek lichaam*, via uitspraken van Magda en ironisch taalgebruik. Veel bevindingen van Magda zijn op z’n zachtst gezegd conservatief te noemen. Haar vertelstijl is vreemd doorlopend en herinnert aan een stream of consciousness, wat Kellendonk zelf omschrijft als ‘monotone guirlandezinnen’ (1986, 89). In die typische stijl steekt ze regelmatig boutades af

waarin ze homoseksualiteit en mannen in het algemeen veroordeeld.⁴⁰ Over mannen zegt ze dat ze jaloers zijn op de biocreativiteit van de vrouw en daarom allerhande disciplines ontwikkelden, waaronder de geneeskunde.

De medische wetenschap heeft geen eerbied voor het leven en wil helemaal niet genezen wat die wil is godgelijk zijn en in zijn laboratoria mensen scheppen waar de wind dwars doorheen waait die nooit rust zullen vinden omdat ze niet uit een vrouw geboren zijn. Mannen hebben geen vertrouwen in de meest klaarblijkelijke levensfeiten daarom doen ze alles wat God gedaan heeft nog eens over, bouwen ze hun schijnwerelden vol gammele torenhoge staketsels die toch nooit tot in de hemel zullen reiken. Al het scheppen van mannen komt voort uit gebrek aan geloof en vertrouwen.

- Kellendonk 1986, 53)

Die negatieve kijk op de medische wetenschap schemert ook door in de beschrijving van de behandeling van de jongen en de algemene omgang met aids. Niet de onkunde van de medische praktijk wordt impliciet gehekeld in *Mystiek lichaam* maar wel de onmogelijkheid van de taal. Uitdrukking van biologische processen wordt met enig sarcasme beschreven zoals in de volgende zin: ‘Het klierweefsel zou onder de microscoop van de patholoog-anatoom ‘een wild beeld’ vertoond hebben’ (Kellendonk 1986, 109). ‘Een wild beeld’, tussen aanhalingstekens, is een typische omschrijving voor kankers. Niet menselijk, maar wild, houdt de kanker zich als een irrationeel, vijandig organisme in het lichaam schuil. Zo is het ook bij HIV, dat aan de lichaamscellen vreet (‘het lichaamswrak, ribben en botten waartussen vraatzuchtige virussen kruisten’ (Kellendonk 1986, 115)). Medisch discours, de omgang met de ziekte, wordt verder op de hak genomen op een heel subtiele manier. ‘De verpleging had een kartonnen bord aan de deur gehangen: WASH YOUR HANDS BEFORE YOU LEAVE THANK YOU’ (Kellendonk 1986, 116), bijvoorbeeld. Niet zozeer de onpersoonlijke taal of ongevoeligheid (kapitalen) maar wel de banaliteit wordt hier gehekeld. De medische wetenschap is net zo machteloos als de zieke zelf. De enige overwinning die de geneeskunde kan behalen is mensen overtuigen van hun eigen sterfelijkheid, aantonen dat hun lichaam zich tegen hen keert.

Impliciete metaforische modellen: het miasma gerevitaliseerd

⁴⁰ Magda beklagt tijdens de huwelijksnacht van Liliane en Scott de bruid: ‘... en dan moet je merken dat je bruidegom niets van jou en je lichaam weten wil. Godgeklaagd is het verkeerd pervers’ (Kellendonk 1986, 93).

In *Mystiek lichaam* verhuist Leendert met zijn partner naar New York. Het is in die setting dat de jongen en (hoogstwaarschijnlijk) Leendert besmet raken met het HIV. Volgens Sontag is de miasmatische beeldspraak veranderd in een psychologisering van ziekten. Dat wil zeggen dat externe factoren (bedorven stadslucht) geïnternaliseerd werden (bedervende psychologie). Een mens wordt ziek door zijn/haar levensstijl en ingesteldheid, als het ware. We zien duidelijk dat homoseksualiteit op verschillende instanties in de roman geassocieerd wordt met een ongezond gestel of een verkeerde opvoeding: ‘zo’n broer van de verkeerde kant wijst op verworpen bloed’ (Kellendonk 1986, 54), “Een jongen die zonder zijn vader moet opgroeien loopt groot gevaar om een homofiel te worden”, zegt Pechman en A.W. Gijssels antwoordt in zichzelf ‘Wat een lef, om dat lijmige woord in vrijwel dezelfde adem te noemen met vaderschap en erfelijkheid’ (Kellendonk 1986, 178). De aangehaalde citaten zijn problematisch op verschillende manieren. De verkeerde kant insinueert dat er een juiste kant is. Je belandt aan de verkeerde kant door ‘verworpen bloed’. Het bloed van een homo is ‘verdorven’, ‘gedegeneerd’, ‘ziek’. De associatie tussen homoseksualiteit en een bloedziekte wordt zo wel heel sterk en het lijkt alsof je als homoseksueel wel ziek moet worden, als je het al niet bent. Het is daarenboven ook nog eens de schuld van een afwezige vader, die de zoon dan waarschijnlijk niet kon onderrichten over man-zijn. Doordat je niet ‘man’ genoeg bent word je homo. Verder onderstreept Gijssels de ideologie van Leendert dat een homo niet past in de kaders van ‘vaderschap en erfelijkheid’, homo’s kunnen zich niet voortplanten en kunnen niks overerven. Al deze voorbeelden laten zien dat homoseksualiteit wordt gezien als ofwel een verderving van het bloed of een onvoldoende man-zijn. Eerder werden homo’s al geassocieerd met een ‘vreemde ethiek’ en de ziekte kan gelezen worden als een gevolg van die ethiek. De kring wordt rond als we Magda’s opmerking dat ‘haar broer behept was met neigingen waar in bijbelse tijden hele steden voor werden weggevaagd’ (Kellendonk 1986, 172) erbij halen. De neigingen worden geassocieerd met het bijbelverhaal van Sodom en Gomorra. Hoewel *Mystiek lichaam* nergens naar homoseksuele contacten verwijst met de term sodomie, wordt de term op deze manier toch geassocieerd met het zondige gedrag van deze steden uit Genesis. Sodomie is stigmatiserend taalgebruik omdat het een bepaalde vorm van seksueel contact als zondig bestempeld. De cirkel is rond omdat hier de stedelijke omgeving sterk geassocieerd raakt met homoseksualiteit.

Opkomende metaforische modellen: met de dood in het echt verbonden

Kellendonk heeft een nieuw metaforisch model geïntroduceerd. *Mystiek lichaam* verwijst naar organisch samenleven op het persoonlijke niveau, tussen twee mensen in een

huwelijksverband, en op een maatschappelijk, sociaal niveau, in de zin van een organische samenleving. De persoonlijke verbintenis kan gemaakt worden via seks. Door seksueel contact worden twee partners één lichaam, volgens Leendert. Dat alles hangt samen met de ideologie van Leendert die de heteroseksuele relaties hoger inschat dan homoseksuele omdat die eerste vruchtbaar zijn, in tegenstelling tot de steriele relaties tussen mannen. Uiteindelijk vindt Leendert, duidelijk worstelend met zijn seksuele voorkeur, een manier om seks tussen mannen toch vruchtbaar te kunnen maken. In plaats van bevruchting met het leven, wordt hij een dienaar van de dood (in het hooglied), die andere mannen met de dood zal bevruchten. Niet wetend of hij nu ziek is of niet, beslist hij toch om te vrijen met een jongen die hij aan een badplaats ontmoet heeft. Leendert wil aan zichzelf bewijzen dat hij niet ziek is. De jongen kan hem genezen, denkt hij: ‘Door zich met deze jongen te verenigen zou hij zichzelf bewijzen dat hij niet werkelijk in zijn ziekte geloofde. De jongen kon hem genezen’ (Kellendonk 1986, 155). Hij moet zichzelf nog overtuigen, of het het risico wel waard is. Wat als hij toch ziek is en deze jongen besmet? In gedachten komt hij tot het besluit dat hij ‘een dynastie sticht’, maar niet zoals heteroseksuelen dat doen. Hij sticht ‘een dynastie van de dood’.

‘Zou hij het echt over zijn hart kunnen verkrijgen om één vlees te worden met deze droom van een blonde jongen, zoals hij nu metterdaad werd, indien hij werkelijk *de dood in zijn lijf zou dragen*? Hij was toch geen onmens. En mocht over een tijdje desalniettemin blijken dat hij de jongen *met de dood had bezwangerd* – [...] en hij toch niet genezen bleek van zijn ziekte – dan had die onbedoelde uitwerking tenminste de schoonheid van de symmetrie. Want tegenover de dynastie die Prul had gegrondvest zou hij dan *een geheime dynastie van de dood* hebben gesticht (‘Gaat heen en vermenigvuldigt u,’ riep hij de eventuele millimicronbeestjes in de jongen zwijgend na), een anti-schepping tegenover haar schepping. [...] Als ik geen engel kan zijn, dan ben ik maar een duivel.’

- Kellendonk 1986, 156-157 – mijn cursivering

‘Met de dood bezwangeren’ is een sterke metafoor. Seks tussen mannen wordt op deze manier vergeleken met seks in een heteroseksuele relatie waardoor een vrouw zwanger kan worden. De vrouw is dan ‘bezwangerd met leven’, maar dat hoeft nooit geëxpliciteerd te worden. Bezwangeren met de dood, plaatst homoseks in twee bewegingen lijnrecht tegenover heteroseks. Eerst worden de twee op één lijn geplaatst door te stellen dat elke vorm van seks

een vorm van voortplanting is. Vervolgens kan die voortplantingsmogelijkheid met extra gewicht aan de homoseksuele man ontzegd worden. Zwanger zijn is vruchtbaar zijn, leven schenken. Homoseks wordt door deze metafoer geassocieerd met dood, en seks tussen mannen wordt dodelijk. Het is goed mogelijk om te stellen dat syfilis overdragen ook 'bezwangeren met de dood' is, dat was zeker in het verleden zo. Aids heeft door de incubatieperiode echter meer gemeen met zwangerschap. Je draagt de dood als het ware in je tot je sterft, zoals een zwangere vrouw leven in zich draagt tot de geboorte. De laatste zin van het citaat is tekenend. We zien een soort verslagenheid. Leendert lijkt te zeggen 'als ik geen leven kan creëren, dan creëer ik maar dood'. Het is een toegeving van teleurstelling. Hij kan geen dynastie stichten zoals heteromannen dat kunnen en kiest voor het tegendeel. Deze vereenzelviging van het virus met de drager zorgt ervoor dat niet het virus maar de persoon met aids 'dader' wordt en in dat geval wordt de homoseksuele man van lid van risicogroep, het risico zelf.

Population and personal narratives come together in a particularly disturbing way when the agent of the epidemic's spread is identified with the body of the "infectious" patient him- or herself. In such depiction, the person with AIDS, seen as irremediably given over to death, becomes the source of others' deaths; he or she is, simultaneously and paradoxically, the active bearer of disease and its passive sufferer. [...]Such a depiction, of course, reflects the phobic, and particularly homophobic movement in which gay desire is equated with an impulse toward death and the person with HIV or AIDS is seen simultaneously as weakened (queer) "victim" and powerful (queer) "threat".

- Kruger 1996, 77-78

Het verhaal geeft zin aan een ziekte die op zich zinloos en willekeurig is. De zieke wordt een actieve verspreider van de ziekte. De homoseksueel sticht een dynastie van de dood, zaait de dood uit. Leendert is aan het einde van het verhaal duidelijk slachtoffer maar ook bedreiging.

Conclusie: 'reworked discourse'

De twee microkosmische aidsnarratieven in *Mystiek lichaam* dragen bij aan een stigmatiserende beeldvorming van aids als homoziëkte door de karakterisering van de personages en de gebruikte beeldtaal, maar ook door de relatie tussen de twee narratieven, namelijk.... Nergens wordt de ziekte expliciet genoemd. Het blijft bij een bizar letterwoord.

Alsof de naam geen gerechtigde benaming is. De medische wetenschap staat machteloos tegenover deze ziekte en kan de zieke enkel helpen door hem (want ‘zij’ wordt niet ziek) op zijn sterfelijkheid te wijzen. Homo’s zijn zogezegd blind voor hun eigen sterfelijkheid. Ze willen zich onttrekken aan de geschiedenis. Ze zeggen het aardse van de vrouw vaarwel en gaan op seksuele ruimtevaart. Ze wanen zich onsterfelijk en geven zich over aan seks om de seks. Voortplanting is voor hen toch al uitgesloten. Hun zelfverklaarde onsterfelijkheid is slechts een waan. Hun lichaam keert zich tegen hen. Hun levensstijl vindt een weerslag in hun bloed, dat ‘een wild beeld vertoont’. Is dat dan de schaduwzijde van de homoseksualiteit waar Boon (1998, 13) het over heeft? ‘De schaduwzijde van de homoseksualiteit’, kadert in een moraliserend en polariserend denken: de dingen hebben goede en slechte kanten. Door zo’n omschrijving geef je kracht aan de hierboven opgesomde opvattingen, die grotendeels op vooroordelen en homofobie berusten.

De twee narratieven mogen niet los van elkaar gezien worden. Ze staan in relatie tot elkaar. Het getelescopeerde aidsnarratief van de naamloze jongen is een exemplaar. Het is een van de vele anonieme verhalen die beginnen bij een ongetemperd seksueel leven en eindigen in de dood. Leendert is anders. Hij wil op het rechte pad blijven (‘smeeft’ de jongen ‘dat zondige pad te verlaten’), besteedt veel geld aan de jongen, voor en na diens diagnose. De besmetting is onzeker, de dood is onzeker. In feite weten we niet wat er met Leendert zal gebeuren. Als hij de ziekte heeft, weten we wel van wie. Niet alleen heeft de jongen hem ingewijd in een vreemde seksuele moraal, hij heeft hem ook ‘bezoedeld’ door hem te laten drinken van het ‘appeltje’ met lymfevocht. Hun paradijselijke liefde werd toen onthuld zoals het was. Leendert was onttoverd en zag in dat hun liefde slechts parodie is. De analogie met het bijbelverhaal van het aardse paradijs en de erfzonde is duidelijk: door het drinken van het lymfevocht uit het appeltje leert Leendert schaamte kennen. Hij komt tot inzicht en vervreemdt van de jongen. Dit is het moment van waarschijnlijke besmetting. Het is belangrijk voor de karakterisering van Leendert dat dit geen seksuele overdracht is. Dit sluit niet uit dat Leendert al ziek was voor hij het lymfevocht opdronk maar het moment is zeer krachtig door de dramatische ironie. Als lezer weten we ‘drink geen lichaamsvocht van iemand met aids’, maar Leendert wil zijn liefde bewijzen en drinkt het toch. Het resultaat is dat de liefde tussen hem en zijn jongen onthuld wordt als wat het is: een dodelijke parodie. De jongen besmet Leendert. De intentie is een bewijs van liefde, maar het resultaat is vervreemding. Wanneer Leendert later de jongen uit het dorp (waarschijnlijk) besmet – overigens opnieuw naamloos – wordt dit opnieuw ‘zinvol’ gemaakt. Wat eerst geconstrueerd wordt als iets zelfzuchtigs (hij zou de ziekte kunnen hebben en de jongen kunnen besmetten)

wort op een groter plan ingevuld. Leendert sticht een dynastie van de dood en neemt zo deel aan een antischepping. Het leger van de Wild Boys dat strijd om biologische onafhankelijkheid wordt een leger van de dood, de enige biocreativiteit waar een homo zich op kan beroepen.

Kellendonks roman draagt in een aantal opzichten bij aan een negatieve beeldvorming van aids in relatie tot homoseksualiteit en er lijkt bovendien sprake van een geïnternaliseerde vorm van homofobie, al is dat misschien een al te sterke omschrijving. Net zo goed kan het ‘internalized stigma’ zijn. Stigma wordt ‘geïnternaliseerd’ wanneer gestigmatiseerde mensen het ondervonden stigma bevestigen. (Earnshaw & Kalichman 2013, 25). Auteursintentie mag dan niet de focus van dit onderzoek zijn, het is opvallend hoe mannelijkheid, homoseksualiteit en aids in het aanschijn van die sociale constructen gekarakteriseerd worden in de roman. Op een intrapersonaal level, stelt Wyrod (2013, 44) kan het zijn dat mannen die niet beantwoorden aan de hegemonische noties van mannelijkheid⁴¹ stigma internaliseren. In die zin is ‘auteursintentie’ een problematisch begrip, omdat intenties net zo goed maatschappelijk geconstrueerd zijn. Ik doe geen uitspraken over de literaire kwaliteit van *Mystiek lichaam*. Literatuur hoeft geen doel te dienen, zoals ik eerder al uiteenzette, maar dat neemt niet weg dat bepaalde elementen uit *Mystiek lichaam* waaronder de exclusieve verbinding van aids met homoseksualiteit en de algemene karakterisering van de homoseksuele personages stigmatisering van homoseksuelen in de hand werken.

⁴¹ [Hegemonic masculinity] is the dominant form of masculinity in a given social context, and it is central to the reproduction of patriarchal power relations’ (Wyrod 2013, 43).

Een troostend verhaal met een zin en een betekenis: Dirk van Babylons *De zwarte bruidegom* en *Carthago herrezen*

Je zit met je unieke neurose, alles in jezelf dat je drijft tot gedragingen die je storen, alle onverkochte gevoelsvoorraden waar je mee blijft zitten omdat ze niet met die van anderen uitwisselbaar zijn. In de analyse maak je jezelf tot een verhaal met een zin en een betekenis. Dat is troostend.

- Van Babylon 1986, 244

Dirk van Babylon is het pseudoniem van Peter van Breusegem, een Vlaamse arts en schrijver. Zijn romans zijn erg autobiografisch en de auteur⁴²/het personage Dirk van Babylon is ook een huisarts en deelt verschillende biografische elementen met de persoon Van Breusegem.⁴³ Van Babylon heeft zijn medische kennis en schrijverschap ingezet voor aidsactivisme. Zelf zegt hij daarover het volgende: ‘Begin jaren tachtig kreeg je de aids-epidemie [sic] die vanaf 1984 gemeengoed zou worden, een onderwerp waar iedereen het toen over had. [...] Ik stapte kortelings voor enkele jaren uit de geneeskundige praktijk en ik ging me met het schrijven en aids-activisme bezighouden. Dat werd niets en tegen 1993 was het avontuur afgelopen’. Hoewel Van Babylon voor zijn debuut de Leo J. Krynpijs in ontvangst mocht nemen kwam het niet tot algemene erkenning.⁴⁴ De eerste twee romans, *De zwarte bruidegom* (1986) en *Carthago herrezen* (1987), worden gekenmerkt door een veelheid aan tekstsoorten en taalregisters, wat niet alle critici konden appreciëren (vgl. Vermeiren 1987, Bousset 1988). *De Brabantse Decamerone* (1989) is meer gestructureerd. Dat wil niet zeggen dat er minder taalregisters aan bod komen. Zoals bij elke raamvertelling nemen er meerdere personages het woord. Ook in de twee delen van de Decamerone (*De goede week* uit 1989 en *De Ramadan* uit 1990) is aids een belangrijk thema. De personages uit artistieke kringen met internationale allure hebben het vaak in directe termen of zijdelings over het syndroom, besmette vrienden of angst voor besmetting. Ik heb er echter voor gekozen om deze romans buiten beschouwing te laten. De eerste romans zijn meer autobiografisch in vergelijking met *De Brabantse Decamerone* en zijn geschikter voor een onderzoek naar de vroege beeldvorming.

⁴² De Auteur krijgt kapitalen in *De Brabantse Decamerone*, als een grafische weergave van het goddelijke aura van de schrijver in zijn universum.

⁴³ Ik gebruik het pseudoniem Van Babylon voor de verwijzing naar de auteur en naar het romanpersonage.

⁴⁴ In *De zwarte bruidegom* anticipeert hij matig succes in Nederland door te verwijzen naar het Vlaamse karakter van zijn taal en de onverdraagzaamheid en neerbuigendheid van de Nederlanders.

De werken van Van Babylon verschillen van *Mystiek lichaam* in die zin dat er geen enkel hoofdpersonage aan aids lijdt. Toch wordt ‘de thematiek van zijn werk bepaald door seksualiteit, eenzaamheid, angst en de ziekte aids’ (Van Bork 2002). De gebruikte metaforen deel ik opnieuw in volgens de verschillende modellen die Steen voorstelde, maar het onderscheid tussen geïnstitutionaliseerd, omstreden en opkomend is moeilijker te maken. Ik bespreek de romans in volgorde van verschijning. De officiële metaforische modellen zijn vooral afkomstig uit het medisch discours maar ook katholieke beelden worden vaak gebruikt. Daarnaast creëert Van Babylon een eigen metafoor met ‘de zwarte bruidegom’, een motief dat vaker terugkeert. Tijdens de analyse vielen me een aantal parallellen op tussen Van Babylon en Kellendonk die ik graag meegeef zonder daar veralgemenende conclusies uit te willen trekken.

De zwarte bruidegom

Aidsnarratief wordt ‘angst voor aids’-narratief

Het debuut van Dirk van Babylon, is een amalgaam van verschillende tekstsoorten en -fragmenten (gedichten, brieven, een logboek, essayistische bespiegelingen, heiligenverhalen, ...) in een fragmentarisch verteld reisverhaal. De verteller (dokter Van Babylon) lijkt voortdurend verwickeld in dialoog met zichzelf door de verteltrant in aanspreekvorm. *De zwarte bruidegom* is door deze opbouw een boek met voortdurend genegotieerde meningen. Daarenboven is het een roman over het (roman)schrijven. *De zwarte bruidegom* bevat geen aidsnarratief in de strikte zin van het woord: geen enkel personage heeft het syndroom. De epidemie was op het moment van schrijven echter volop aan de gang en Van Babylon kan/wil het onderwerp ook niet uit de weg gaan maar de roman gaat niet expliciet over aids. Het syndroom wordt vermeld waar het ertoe doet. Los van expliciete vermeldingen wordt er af en toe gehint op HIV en angst voor onveilige seks. De roman bevat wat je een persoonlijk ‘angst voor aids’-narratief zou kunnen noemen.⁴⁵ In die context lees ik het cursief gedrukte fragment aan het begin van de roman. Deze tekst is een korte vertelling in de eerste persoon over een post-apocalyptische toestand. Het lijkt erop dat de ik-figuur alleen is achtergebleven in een door een nucleaire aanval getroffen gebied. Van Babylon schrijft dat hij ‘te veel weet’ en zijn eigen sterven te klinisch kan bekijken.

⁴⁵ Volgens Vermeiren 1987 kan je de bladzijden best symbolisch opvatten: ‘ze vertolken de gemoedsgesteldheid waarin de schrijver [...] is terechtgekomen na zijn mislukte relatie’. De apocalyptische toestand is volgens hem dus het gevolg van liefdesverdriet terwijl ik het met aids verbind.

Ik voel het aan mijn buik. Mijn darmen zijn bezig zichzelf te verteren. De cellen die de weerloze weefsels van de gistende darminhoud moeten scheiden, verminderen snel in aantal. De rijpe cellen, die er al waren, sterven hun natuurlijke dood, maar ze worden niet meer aangevuld omdat de kiemcellen kapot zijn gestraald.

Ik weet te veel. Ik heb me goed geïnformeerd de voorbije weken, tijdens de periode van groeiende internationale spanning, zoals dat koudweg heet. Ik heb er mijn cursussen op nageslagen. Het is alsof ik door mijn eigen huid kan kijken. Weldra bevat mijn buik alleen nog een bloederig kluwen ingewanden.

- Van Babylon 1986, 14-15

De hele vertelling lijkt los te staan van de rest van de roman. Van Babylon (het schrijvend personage zowel als de persoon Van Babylon) lijdt niet aan aids, terwijl hij in dit fragment duidelijk 'ziek' is. Ik lees het als een hyperbool voor een situatie van onzekerheid over de eigen gezondheid. De ziekte heeft het ik 'aan zichzelf te wijten' (Van Babylon 1986, 15). Aan het eind van deze korte tekst wordt duidelijk dat de hele samenleving verloren is gegaan, maar de ik-figuur is daar niet rouwig om. Hij mocht immers nooit zichzelf zijn in die samenleving. 'Ik heb nooit geloofd aan dingen die ik niet aan den lijve kon ervaren.', schrijft Van Babylon (1986, 16) en hij gaat verder, 'Ik vraag me dan ook af of het geen inbeelding is dat ik nu moet sterven. Misschien is het mijn hang naar melodrama die me dat doet schrijven.' Uit die laatste zinnen kan je afleiden dat dit beeld van een samenleving in apocalyptische staat, waarin een eenzame ik-figuur in onzekerheid op een mogelijke dood wacht, eigenlijk een uitvergroting is van de angst voor aids, en ook wel eenzaamheid, die in de hele roman aanwezig is.

Metaforische modellen

Officiële metaforische modellen omstreden

De medische wetenschap is de nieuwe religie

De metaforen uit *De zwarte bruidegom* zijn moeilijk onder te verdelen in de categorieën voorgesteld door Steen. Van Babylon hanteert het medische discours wel maar levert er ook kritiek op omdat de medische wetenschap paradoxaal voor een groter gevoel van onveiligheid zorgt.

De media, de overrompelende informatie en de preventieve geneeskunde maken je onzeker en voortdurend bewust van allerlei mogelijke gevaren. Je voelt je niet meer

thuis in je eigen lichaam. Je wil voortdurend van tevoren weten wat er verkeerd kan gaan. Voor elke ramp weet je statistisch welke kansen je hebt.

- Van Babylon 1986, 81

Al die kennis over het lichaam, lijkt hij te zeggen, leidt alleen maar tot grotere onzekerheid. Van Babylon onderschrijft de neiging tot psychologisering van ziekten ('Het kon je in de huisartsengeneeskunde niet ontgaan dat drie vierden van de gevallen een psychosomatische, zo niet louter psychische component hebben.' (Van Babylon 1986, 78-79)). Daaraan valt hij zelf ten prooi, al weet hij niet of de ziekte gepsihologiseerd is, of de angst uit de ziekte voortvloeit: 'Wie was er het eerst: de kip of het ei?' (Van Babylon 1986, 164) 'De G.W.I.TM [Gemiddelde Westerse Intellectueel]', schrijft Van Babylon (1986, 192), 'denkt bij een pijntje meteen aan kanker of dichtslibbende slagaders en bij een emotietje meteen aan waanzin. Onze beschaving is ondanks de secularisatie nog even heftig bezeten van ziekte en lijden als onder de zwartrokken. Er is een continuïteit tussen laatstgenoemden en de witjassen'. De zwartrokken (een metonymische verwijzing naar de klederdracht van nonnen, ruimer de katholieken), die vroeger onze angsten controleerden met dogma's en zedenlessen, zijn vervangen door een blind geloof in de wetenschap ('witjassen' is een metonymische verwijzing naar de laboratoriumjas).

Wetenschap is in deze optiek de nieuwe religie en dat vertaalt zich naar een vermenging van beeldspraken afkomstig uit de institutionele domeinen van de wetenschap en religie, waardoor deze elkaar kracht bijzetten. Dat werkt in twee richtingen: wetenschap werkt niet met absolute zekerheden, statistieken leiden tot hypothetisch denken en vergen in die zin 'geloof' in de waarheid terwijl een aantal geboden (het christelijke idee van matiging, heteroseksualiteit als gods wil, ...) de aidsepidemie aangrijpen als bewijsmateriaal.

De wetenschap is het rijk van de kennis en de godsdienst dat van het mysterie. De kennis breidt zich voortdurend uit ten koste van het mysterie, maar het mysterie trekt zich mokkend en stil terug en blijft al bij al even groot als tevoren. Zij zijn als licht en duisternis. Het licht heeft een bron nodig en een voortdurende energie om te kunnen stralen. De duisternis heeft alleen maar de afwezigheid van licht nodig.

- Van Babylon 1986, 94

De traditionele tegenstelling tussen wetenschap als het licht (vgl. 'verlichting') en religie als de duisternis (vgl. *the dark ages*) wordt hier een strijd tussen twee 'rijken' waarbij de idee dat

het ene niet zonder het andere kan bestaan ontkracht wordt. Daarnaast blijft veel van het westerse denken, zagezegd verlicht, toch christelijk gekleurd. Van Babylon spreekt over nostalgische gevoelens naar zijn eerste stappen in het homomilieu en betreurt dat ‘die ervaringen eenmalig zijn’: ‘Je geniet een keer van het verliezen van je onschuld, daarna ga je jezelf herhalen’ (Van Babylon 1986, 49). Verlies van onschuld blijft een relict van de christelijke leer.

Er valt niet te ontsnappen aan het denken volgens religieuze patronen. De kracht van de wetenschap wordt ontkend. Meer nog, een vorm van religie wordt aangewezen als noodzakelijk, om het hoofd te bieden aan de groeiende onzekerheid. ‘Metafysica is nodig’, schrijft Van Babylon (1986, 95), ‘omdat we eenzaam en bang zijn en niet weten waarom’. De heiligen bieden Van Babylon zo’n metafysica. *De zwarte bruidegom* bevat een aantal heiligenverhalen, geen van hen zijn werkelijk bijbels. Deze verhalen zijn op een hoger niveau wel met het reisverhaal te verbinden, maar dat levert weinig boeiende inzichten op over de beeldvorming rond aids. De heilige die er wel toe doet, is Augustinus, die twee steden met elkaar vergelijkt (Jeruzalem en Babylon). Hier haalt Van Breusegem zijn pseudoniem vandaan.

[De koning] van Jeruzalem is o.l.h.J.C. en die van Babylon is de duivel. Elk dezer steden is op liefde gebouwd. De eigenliefde, die gaat tot minachting van god, heeft de stad des duivels gebouwd en de liefde voor god, gaande tot minachting van zichzelf, de stad van god.

Alles in mij verlangt naar de stad van de duivel, de stad van de mensen die op deze aarde voorspoed smaken en niet het ongeluk zullen kennen, van aangezicht tot aangezicht met god te verkeren. Ik wil behoren tot de mensen die genieten en van zichzelf houden, die een lichaam hebben en er vrij en soeverein mee omgaan, zonder schuldgevoelens of teleurstelling.

- Van Babylon 1986, 252-253

De zwarte bruidegom is een boek voor ‘Babyloniërs’ en ‘predikt’ eigenliefde en soevereine omgang met het eigen lichaam. Het boek is Van Babylons eigen religie, als het ware. (Zie onder over ‘de zwarte bruidegom’: ‘gevoelens gereduceerd tot één boek’)

De samenvloeiing van metaforen uit het medisch en religieuze discours wordt erg duidelijk in het volgende citaat.

Je bent een korreltje, mijn zwarte virus, je bent een klompje eiwit. In je bedremmelde verpakking woedt woeste woede. Je kent het wachtwoord van de woeker. Je maakt mijn plasma nieuw zoals het nooit is geweest en nieuw zijn al mijn vormen. Ik ga zwellen, ritselen van je mitosen. Ik ga zwanger van een kind zonder romp dat nooit geboren wordt. Van de zwaarte lopen we scheef. Streck je poten in mijn lichaam uit en reik naar al mijn klieren. Er zijn leukere dieren, weet je, maar het went wel. Jij bent onder mij geboren, ik niet onder jou. [...] Je heet Behemoth, ik Elckerlyc.

- Van Babylon 1986, 388

Het virus is een eiwit (med.). Het virus kent een wachtwoord (med.), als een soort spion, een dubbelagent die onopvallend in het lichaam beweegt maar er woeker veroorzaakt door een geheime code in te voeren. 'Ik ga zwellen, ritselen' lijkt een verwijzing naar kankercellen die onopgemerkt ('ritselend', sluipend) 'nieuwe vormen' creëren. Die kanker is als een kind. Vergelijk hier Kellendonk. Ziekte na zwangerschap leent zich ook bij Van Babylon tot een vergelijking met de zwangerschap. Waarschijnlijk heeft de manier van besmetting hier veel mee te maken, maar ook het idee dat een virus intenties heeft, een voortplantingsdrang speelt hierin mee. Die zwangerschap is een zwangerschap van een kind, maar ook van een dier ('Er zijn leukere dieren'). Behemoth (uit het Boek van Job) is een monster gecreëerd door god en voortkomend uit chaos. Elckerlyc is een verwijzing naar een 15^e-eeuwse allegorie waarin het personage Elckerlyc voor alle mensen staat en in de aanloop naar zijn dood probeert om zijn zonden goed te maken. De nieuwe zin die aan de begrippen gegeven wordt in samenspel is dat iedereen dit beest van de chaos in zich kan dragen.

Een laatste manier waarop het medische discours in verband gebracht wordt met religie is de omschrijving van de bijbel als een virus. In de lijn van computervirussen, wordt de beeldtaal gebruikt voor de omschrijving van een virus geprojecteerd op de bijbel. Als de bijbel een virus is dan wordt religie echter een ziekte.

Luister! Virussen staan tussen leven en niet-leven in. Als voortplanting een maatstaf is, dan leven virussen, ook al kunnen ze voor die voortplanting niet zelf zorgen. Ze hebben een ander organisme nodig. *Ze parasiteren.* Zijn een verpakking van eiwit met een gecondenseerde hoop *informatie* erin, onder de vorm van DNA of RNA. Ze zijn een *biochemisch boek* op zoek naar *een levende lezer.*

Het eerste wat er moet gebeuren om een – voor het virus – succesvolle infectie tot stand te brengen is de herkenning van een geschikt slachtoffer. [...]

Elke parasiet heeft een dilemma: de gastheer ertoe brengen zoveel mogelijk nakomelingen te produceren in zo kort mogelijke tijd, zonder zijn metabolisme in die mate te verstoren dat hij bezwijkt. [...]

Virussen overleven in *een jungle van dilemma's, conflicten en paradoxen*. Daarom lijken ze zo goed op de bijbel en diens mutanten, [...]

Als de gave der *reproductie* [sic] een criterium is, dan is de bijbel een levend wezen met dezelfde aanspraken op die titel als een virus. De bijbel heeft dezelfde dilemma's als een virus. Hij moet de gastheer – in casu de lezer – ertoe aanzetten hem te reproduceren en te verspreiden. Hij moet er voor zorgen dat dit gebeurt zonder informatieverlies en zonder herkend te worden als parasiet, want in dat geval wordt hij afgestoten. [...]

Het procedé is zo dikwijls gebezigd dat het doorzichtig wordt. Toch is de bijbel de grootste van alle *psychoparasieten*. Hij is het moederboek, hij bevat alle elementen die ook bij andere parasietboeken ertoe leiden dat mensen in principes geloven.

- Van Babylon 1986, 156-157 – mijn cursivering

In dit citaat zien we duidelijk de door Kruger gesignaleerde linguïstische metaforen, (het virus bevat 'informatie', het virus is zelfs een 'biochemisch boek'). Vervolgens zien we een gegenderd narratief van het virus als *mannelijke* 'voortplanter', maar net zo goed is het virus een dubbelagent die parasiteert (een 'dierlijke' kant). Net zoals een virus een boek is, is ook de bijbel een boek dat om gewilligheid van de lezer vraagt. De inhoud wordt 'gereproduceerd' zo lang de inhoud niet als schadelijk wordt gelezen. De bijbel is een psychoparasiet. Deze metafoor toont aan hoe de bijbel doordringt tot verschillende niveaus van ons denken en leven. Het gaat zelfs zo ver dat godsdienst als een ziekte wordt voorgesteld: 'Het christendom zoals dat mij werd voorgesteld is een besmettelijke obsessie met lijden en dood' (Van Babylon 1986, 188).

Liefde is een spel, oorlog aan de hetero

Er zijn wel een aantal traditionele toepassingen van de oorlogsmetafoor. 'Woedt woeste woede' uit het hierboven geciteerde tekstfragment past binnen die oorlogsmetafoor. Een oorlog woedt, woede woedt. De alliteratie kan je clichématig vinden of het kan de betekenis versterken, afhankelijk van je leeservaring. Oorlog kan je ook opvatten als een strategisch spel. Niet elke oorlogsmetafoor verwijst naar een militair conflict. Aids wordt door Van Babylon ook omschreven als een strategisch spel waarin de spelers hun leven verwedden:

Het zou een illusie zijn te denken, dat angst voor ziekten niet ook een opwindende betekenis kan hebben. De psychose die rond *AIDS* is gecreëerd [sic] heeft een meerderheid afgeschrikt, maar is daarentegen een stimulans geworden voor een minderheid. Je kan dit vergelijken met de fascinatie die Russische roulette op sommigen uitoefent.

- Van Babylon 1986, 232

Seks is een Russische roulette geworden, een kansspel. Dat kansspel kan echter dodelijke gevolgen hebben. Russische roulette heeft een soort macho karakter, net als zovele kansspelen. De spelers zijn waaghalzen, overtuigd van hun kans op winst. Deze vergelijking ontkent enerzijds het gevaar van besmetting (hemelt het op) en veronderstelt anderzijds een snelle dood bij verlies. Besmetting met HIV leidt niet tot een onmiddellijke dood. De vergelijking gaat enkel op voor een minderheid maar angst kan inderdaad opwindend zijn. De inzet van het spel is natuurlijk groot.

Opvallend aan Van Babylons proza is de rol die de hetero wordt toebedeeld. Het lijkt wel alsof de homo en de hetero in twee verschillende werelden leven. De homo is een paria in de wereld van de hetero, die zichzelf constant moet verbergen. Dat leidt tot een groot conflict: 'De gewone paranoia. Paranoia krijg je als je voortdurend iets te verbergen hebt dat je toch ook wil tonen. Een reuzegroot conflict' (Van Babylon 1986, 33). Hoor je niet bij de wereld van de hetero dan verhuis je naar de wereld van de homo. Maar zo simpel ligt het niet. 'De hele flikkerwereld' draait uit op 'een mislukking' (Van Babylon 1986, 63): Van Babylon hoort er niet bij. Het gevoel van nergens bijhoren, draagt bij tot Van Babylons gevoel van eenzaamheid en isolatie. De hetero wordt problematisch voorgesteld. Dat ze vooroordelen hebben wordt hen verweten, alsof decennia, laat staan eeuwen, ingesleten denkpatronen op het conto van individuele mensen te schrijven zijn. Een voorbeeld is deze passage over het vermeende 'superioriteitsgevoel van de hetero':

De heteroseksuele medemens houdt er dikwijls een onbewust superioriteitsgevoel op na. Hoe tolerant je ook bent, je gaat ervan uit dat homo's kortere relaties hebben. Je hebt misschien gelijk, maar daar gaat het niet om. Je neemt klakkeloos aan dat het beter is langere relaties te hebben. Zit jij mooi op rozen, zeg.

- Van Babylon 1986, 211

De vermeende onmogelijkheid van lange relaties tussen homomannen wordt op een aantal momenten aangehaald. ‘Psychologen durven iemands volwassenheid wel een afmeten aan de gemiddelde lengte van zijn of haar verhoudingen’, schrijft Van Babylon (1986, 211) waarmee hij het hierboven geciteerde in een ruimer kader plaatst en aantoont dat zo’n opvatting wel degelijk gevolgen heeft voor de manier waarop je geëvalueerd wordt. Met een metafoor die doet denken aan het cliché ‘every man is an island’ waarschuwt Van Babylon (1986, 334) voor de ‘hybris van “het goede huwelijk”, die zo vaak flikkers tot voorbeeld wordt gesteld’. Het is een voorbeeld dat Van Babylon door zijn beeldtaal lijkt te volgen. Hij wil op zoek gaan naar de zwarte bruidegom. Dat lijkt sterk op een fetisj voor zwarte mannen, wat Van Babylon (het personage althans) ook wel lijkt te hebben, maar eigenlijk betekent het dat er geen uiterlijke vereisten zijn. ‘Het is de mystiek van de zwarte bruidegom.[...] In je dromen zie je alleen zijn contouren, de rest is zwart en kan door fantasie of realiteit worden ingevuld’ (Van Babylon 1986, 24). Hoewel hier ‘zijn’ gebruikt wordt hoeft het geen man te zijn, hoeft de persoon niet mooi te zijn of bijzonder atletisch.⁴⁶ De mystiek die hij daarrond creëert maakt zijn droom schijnbaar minder normaal, ‘hetero’, maar de rol die hij weglegt voor deze persoon is zeer conventioneel:

‘Iemand die je bij de hand neemt. Iemand die alles veel eenvoudiger maakt alleen door zijn aanwezigheid. [...] Gewoon iemand om wie je geeft en die de bibliotheek van je gevoelens tot één boek reduceert.’

- Van Babylon 1986, 106

Wat Van Babylon lijkt na te streven is een ‘mystiek lichaam’. Geen traditioneel huwelijk, maar een huwelijk waar een eigen mystiek aan verbonden is. Uiteindelijk blijkt de conceptie van zo’n huwelijk voor beide auteurs hetzelfde te zijn als het conventionele en dominante beeld van het huwelijk zoals dat doorgaans exclusief gekoppeld wordt aan de samenlevings- en omgangsvormen van man en vrouw in een geïnstitutionaliseerde liefdesrelatie, kortweg het dominante beeld van het heterohuwelijk.

Carthago herrezen

Het tweede boek van Dirk van Babylon vertoont gelijkenissen met zijn debuut. De auteur is nog steeds op zoek naar ‘de zwarte bruidegom’ en het gaat opnieuw om een mengelmoes van verschillende tekstsoorten, maar het narratieve verloop is traditioneler. Het is een roman met

⁴⁶ ‘Het mag trouwens ook een vrouw zijn, of iemand die klein is, oud of zwak. Hij hoeft niet mooi te zijn of te passen in de gedroomde contouren’ (Van Babylon 1986, 106).

metafictionele zijsprongen waarin de auteur (in briefvorm, of eerder essayistisch) mijmert over het verhaalverloop. Net zoals *De zwarte bruidegom* volgen we dokter Van Babylon op route, dit keer geen reis maar een huisbezoekenronde. Momenten van contemplatie op die route en interacties met de patiënten worden afgewisseld met scènes uit een toneelstuk over een groep mannen die ‘hun gewoontes leren veranderen’. ‘De keuze van Herakles’, is een stuk dat Van Babylon met anderen zal spelen ‘als bijdrage tot de Aidspreventie’ en een deel van de winsten van het boek worden geschonken aan ‘The Foundation’ vzw, ‘de Belgische stichting die geeft om Aids’ (Van Babylon 1987, 11). Het stuk culmineert in een proces tegen HIV, waarbij het virus een stem krijgt. Het boek bevat opnieuw een ‘angst voor aids’-narratief, maar er zijn ook een aantal getelescopeerde aidsnarratieven: Van Babylon moet een vriend, Bogumil, inlichten dat hij seropositief is en een van de personages uit het stuk is seropositief. Het boek is te lezen als een afrekening van de schrijver/huisarts Van Babylon met de ‘medische maffia’ (35) en met de onvrede met de medische wetenschap die al aanwezig was in *De zwarte bruidegom*. ‘Het is zeer moeilijk praten met patiënten als je boodschap uit louter ‘misschiens’ en onzekerheid bestaat. Je hoort met een afgeronde boodschap te komen, anders maak je de angst alleen groter’ (Van Babylon 1987, 89). Vooral het toneelstuk is interessant voor analyse. De relatief vlakke personages worden tegen elkaar uitgespeeld en dat levert levendige discussies en betogen op. De personificatie van aids is bijzonder interessant voor analyse. De focus ligt met andere woorden op het toneelstuk, maar ook het kaderverhaal laat ik niet buiten beschouwing. Ik bewaar het onderscheid tussen beide in de analyse wel, omdat het toneelstuk de werkelijkheid ietwat lijkt te simplificeren.

Aidsnarratieven: de angst vergroot door getelescopeerde aidsnarratieven

Carthago herrezen heeft een duidelijk activistische inslag. Dat wordt ook expliciet geformuleerd in een ‘Laatste brief van de schrijver!’ aan het begin van de roman. In die tekst schrijft Van Babylon (1987, 7): ‘Mij doen alle levende wezens aan de dood denken en daar gaat Mijn Boek ook over: hoe dat in zijn werk gaat. Het is niet ongezond om aandacht aan het uiteinde te besteden. Het is niet ziekelijk. Zo blijf je realistisch en voorbereid op moeilijke ogenblikken’. De aidsepidemie is werkelijkheid geworden, nu goede vrienden van het personage Van Babylon positief testten⁴⁷. De angst wordt daardoor steeds groter. Als arts is Van Babylon diegene bij wie zijn vriendenkring aanklopt voor medisch advies. Dat betekent echter ook dat hij soms slecht nieuws moet brengen. Zo ook bij Bogumil, een vriend van hem,

⁴⁷ ‘Bogumil, Sarah, Mohammed, *monsieur* van Sleymbrouck en wie zal de volgende zijn? Het komt nu wel heel dicht op je af, het is realiteit geworden’ (Van Babylon 1987, 39). Het is echter nog niet zo ver gekomen dat vrienden werkelijk gestorven zijn, daar wordt althans niks over verteld.

die positief is. De aanleiding voor een test was een geslachtsziekte bij Bogumils partner Masurigira. Bomugil ‘verzoekt verdere tests uit te voeren om ook syfilis en Aids uit te sluiten, daar hij redenen zou hebben tot twijfel’ (Van Babylon 1987, 66). Bogumil blijkt seropositief, Masurigira seronegatief. Zij wil graag bij hem blijven, maar hij is bang om haar te besmetten en zou liever hebben dat ze hem verlaat. In gesprek met Van Babylon wijt hij het aan zijn seksuele escapades: ‘Die stoet van vrouwen die langs en over me heen is getrokken, het was allemaal wat’ (Van Babylon 1987, 82). Bogumil en Masurigira blijven samen en vormen wat nu een ‘serodiscordant’ koppel genoemd wordt. Dat is ver verwijderd van de evidente breuk tussen Leendert en zijn jongen, al was de ziekte toen al verder gevorderd.

Tom, ‘alter ego van Van Babylon’ (Bousset 1988, 424), moet ook toegeven dat hij bang geworden is. Ook al wil hij ‘de keuze van Herakles maken, kiezen voor een kort en intens leven, elke dag een opwindende race naar de avond toe en snel worden weggemaaid zodra je reserves zijn opgebruikt’ (Van Babyon 1987, 39). Het leven dat hem verweten wordt door Leo in het toneelstuk, een leven waarin liefde en (onveilige) seks een grote rol speelde, zag hij als een halfgodsleven, ‘zolang de voorraad strekt’. Alleen blijkt zijn lichaam niet zo sterk als gedacht. Na opname in het ziekenhuis na een klein auto-ongeluk ontdekken ze antistoffen in zijn bloed.

Tom: De liefde is altijd mijn passie geweest. De liefde in al haar vormen, de glanzende en de gruwelijke. Ontmoeten is mijn passie.

Ben: Ben je er op uitgekeken?

Tom: Was dat maar waar. Nee, ik ben bang geworden. Ik heb me lang verzet tegen de angst. Ik heb hem met alle mogelijke middelen ver van mij vandaan gehouden. Ik deed altijd of er geen vuiltje aan de lucht was

[...]

Ik werd dezelfde dag al ontslagen, maar ik was er [in het ziekenhuis] lang genoeg om een stel buisjes vol bloed te laten aftappen en ‘platen’ te laten ‘schieten’ zoals dat heet.

[...]

Maar goed, ik had dus antistoffen, zonder dat ik naar mijn weten ooit aan geelzucht of leverstoornissen heb geleden. [...] Je lever en je hart, je hypofyse en je lymfocyten vragen niet naar je mening.

- Van Babylon 1987, 51-52

Uit dit citaat blijkt dat Tom zich verraden voelt door zijn eigen lichaam, wat vergelijkbaar is met de jongen uit *Mystiek lichaam* die zijn ondankbaar lichaam ziekte verweet, alsof zijn lichaam zich tegen hem keerde. Het is onduidelijk wat de ontdekking van antistoffen in zijn bloed voor Tom betekent. Het hoeft geen indicatie te zijn van aids, maar vaak wordt het syndroom zo herkend in een vroeg stadium. Bovendien stierf Herakles volgens de mythe⁴⁸ door contact met het giftige bloed van de centaur Nemos. (Laermans 1994, 24).

Een ander personage uit het toneelstuk verhaalt in een scène, sprekend getiteld ‘De bekentenis’, zijn diagnose. Het gaat niet over de aftakeling per se, maar meer over de ervaring seropositief te zijn en dat te moeten verzwijgen. De persoon in kwestie, Maurice, leidt immers een dubbelleven. Hij is gehuwd met een vrouw maar slaapt geregeld met mannen. Verhalen zoals dat van Maurice zullen er zeker zijn, maar ze krijgen meer waarde door het taboe rond bisexualiteit. Homoseksuelen werden dan wel gezien als de risicogroep, het waren personen die zowel seks hadden met mannen als vrouwen die de ziekte zagezegd in de heteroseksuele populatie invoerden. Zijn vrouw en kind blijken gelukkig seronegatief te zijn.

Mau: Jullie praten maar raak omdat jullie het probleem niet kennen. [...] Ik ben vijfenveertig jaar. Ik houd van het leven. Bij mij werden begin 1985 antistoffen ontdekt. [...] Volgens [de huisdokter] kan mijn vrouw het aan en zou zij niets liever willen dan samen, zij aan zij, tegen de plaag te strijden. [...] Het is alsof kleine details me elk ogenblik kunnen ontmaskeren. Ik moet zo vreselijk oppassen. [...] Misschien is het daarom dat ik dit nu aan jullie wou bekennen. Er zijn dagen dat het allemaal onoverzienbare proporties aanneemt, de vermoeidheid, het nachtzweeten, de antistoffen en de lymfocyten. Ik heb af en toe momenten dat het vervaarlijk gaat zwellen in mijn hoofd, dat ik alleen nog daaraan denk. Dan kom ik tot de conclusie dat ik zelf mijn leven heb verneukt. [...] Ik weet dat het virus zich onder de gave huid verschuilt en ik fantaseer over een manier om het eruit te krabben.

- Van Babylon 1987, 174-178

‘Samen strijden, zij aan zij, tegen de plaag’ combineert de metaforische modellen van oorlog en de goddelijke plagen voor onzedig gedrag. De drager van het virus wordt omschreven als een spion (‘ontmaskeren’) die de ziekte zelf heeft gezocht (‘ik heb mijn leven zelf verneukt’).

⁴⁸ De mythe werd in de jaren '90 bewerkt tot een toneelstuk en gespeeld door de acteur Ron Vawter die in 1994 overleed aan de gevolgen van aids. ‘Door liefde verblind handelen, giftig bloed, ‘onduldbare pijn’, dood: de actualiteit van het verhaal over de stomme, letterlijk ongelukkige dood van de onoverwinnelijk geachte Herakles behoeft allicht geen commentaar’ (Laermans 1994, 24).

Net zo goed wordt het virus een wil, een persoonlijkheid, toegedicht. Het wordt zelfs fysiek aanwezig voorgesteld, onder de oppervlakte van de huid, alsof je het ‘eruit kan krabben’. Op deze manier wordt de persoon gelijkgesteld aan de ziekte. Zo voelt het personage het althans aan. De beeldspraak onderstreept vooral het idee dat HIV zich in de mens verschuilt en de mens van binnenuit aanvalt.

Metaforische modellen

Institutionele metaforische modellen omstreden

Het medisch discours van dokter Van Babylon

In de loop van de roman wordt de beeldspraak zoals we die in het medisch discours terugvinden gebruikt, maar ook bekritiseerd. Dat kan expliciet gebeuren, door te wijzen op de onmogelijkheid van de taal bijvoorbeeld, door aan te tonen hoe al die medische kennis alleen maar meer angst met zich meebrengt. Het kan ook impliciet, door een combinatie van wetenschappelijke uitleg en relativering van de waarde ervan door een combinatie met andere metaforen.

Eigenlijk is Aids *een sportieve ziekte*. Je hebt bij de huidige stand van de wetenschap zeven kansen op tien om de besmetting minstens vijf jaar te overleven. Verder kan elke patiënt blijven steken in eender welk stadium voor onbepaalde tijd. Aids kan meedogenloos en onverwacht *toeslaan* maar ook ettelijke jaren de tijd nemen, dat kom je pas achteraf te weten. Het is en blijft *een lot uit de loterij*.

- Van Babylon 1987, 40

In dit fragment zien we hoe de ernst van de ziekte gerelativeerd wordt door een samenwerking van wetenschappelijke kennis en een afzwakking van de oorlogsmetafoor naar een spelmetafoor. De ziekte ‘slaat toe’ als een vijand, als een wild dier, maar is ook menselijk, ‘sportief’. Zoals een match ‘sportief’ gespeeld kan worden. De mens krijgt een kans. Seks wordt opnieuw een ‘kansspel’.

Het is opvallend dat Tom diezelfde boodschap meegeeft in het toneelstuk:

Tom: Dat is nu de hele keuze van Herakles. Indien je aanvaardt dat het individu zeggenschap heeft over zijn eigen leven, over zijn eigen dood en over zijn seksualiteit, dan moet je ook aanvaarden dat er enkelingen zijn die *het risico verkiezen* Aids op te lopen, liever dan in te grijpen in de *geheiligde rituelen van de liefde*. Soldaten die naar

het *front* gaan weten toch ook dat ze kunnen *sneuvelen*? Toch worden ze *in oorlogstijd* opgezweept om hun leven voor het vaderland te offeren door dezelfde media die ons vandaag een beschamende ondergang voorspellen zo we geen *fietsband* over onze piemel trekken. Ik verkies te offeren aan Eros liever dan aan Mars, vooral wanneer het om leven gaat. *Liefde is een beter motief om te sterven dan oorlog.*

- Van Babylon 1987, 131 – mijn cursivering

Tom plaatst hier op een heel ingenieuze wijze, sofistich in feite, iets zo onbelangrijks als het dragen van een condoom ('fietsband' klinkt wel heel banaal, 'fietshelm' had ook gekund) in een groter kader en maakt een condoom bijna tot een beknotting van de vrijheid. Aan het werk is een samenspel tussen de conceptuele metafoor LIEFDE IS EEN STRIJDVELD (die maakt de vergelijking mogelijk tussen seks en soldaten aan het front), seks als kansspel ('risico verkiezen') en zelfs de conventionele spreuk 'All is fair in love and war'. Als we oorlog voeren brengt dat toch ook gevaar voor het leven van de soldaten met zich mee, zegt Tom hier. Als je als jongeman eervol mag sterven in een oorlog, waarom zou je dan niet sterven voor de liefde? Het antwoord is natuurlijk voor de hand liggend: je kan een condoom gebruiken.

Liefde krijgt voor Tom een sacrale invulling zoals in zijn uitspraak 'de geheiligde rituelen van de liefde' uit het hierboven geciteerde fragment. Die sacraliteit ziet hij als 'een collectieve, sacrale ritus om het conflict van de sociale schoonheid op te heffen', 'een volledige consequente, absolute, conditieloze overgave aan de ander' (Van Babylon 1987, 132).

Daar blijft niets van over als je er latex voor hangt. Voor mij is een *safe-seks*-orgie een *contradictio in terminis*. Ze houden tegenwoordig afrukparties, wist je dat? Het *gay* ekwivalent van de *staande receptie* en het *lopend buffet*.

Ben: Ik kan je niet meer volgen.

Tom: Dat kan ik me voorstellen, ik heb het uit de Zwarte Bruidegom.

Ben: Ben je je nou serieus?

Tom: Ach die rituelen, het loopt allemaal op niets uit [...] Het is in elk geval een betere oplossing dan die van de hetero's. Die maken er zich van af door het probleem *in de schoot van de vrouwen te werpen*.

- Van Babylon 1987, 132 – mijn cursivering m.u.v. *contradictio in terminis* en *gay*

Dit statement is duidelijk antiburgerlijk ('staande receptie', 'lopend buffet') en opnieuw een poging om een condoom als iets te schetsen wat romantiek in de weg staat. *De zwarte bruidegom* wordt hier opgevoerd als een soort bijbel, maar er wordt verder niet op ingegaan. Tom geeft toe dat het ook maar een illusie is, maar geeft een sneer aan het adres van 'de hetero's' die het probleem 'de afstand die de mensen scheidt, de eenzaamheid die elkeen in zijn eigen hokje gevangen houdt' (Van Babylon 1987, 132) aan de vrouwen overlaten. Tenminste dat is één interpretatie van 'in de schoot werpen', het zou ook kunnen betekenen dat hetero's eenzaamheid oplossen door kinderen te verwekken. Dat wordt dan wel een heel zelfzuchtige karakterisering van voortplanting, bijna heterohatelijk.

Medische wetenschap als inquisiteur

De medische wetenschap schiet tekort, een sentiment dat uit de hele roman spreekt. Tom drijft deze negatieve gevoelens tot het uiterste wanneer hij stelt dat 'de huidige wetenschap evenveel van Aids af weet als destijds de Inquisitie over de Heilige Drievuldigheid':

Tom: De huidige wetenschap weet evenveel van Aids af als destijds de Inquisitie over de Heilige Drievuldigheid en beiden profeteren en veroordelen met even grote stelligheid.

Leo: Als de verdediging de wetenschappelijk bewezen feiten in twijfel trekt keren we pas goed terug naar *de kruistocht tegen de Albigenzen*. Als we de wetenschap niet hebben, hoe kunnen we ons dan nog verdedigen tegen de pandemie? Dan is onze beschaving verloren, niet alleen de flikkercultuur, maar de hele kluit. Dan is er ook geen rechtspraak meer.

Tom: De rechtspraak is verhuisd van het justitiepaleis naar het ziekenhuis. De rechters dragen geen gebefte toga maar een witte jas met veertien balpennen. Radiografieën en biopsiepreparaten dienen als *corpus delicti* om uit te maken wie *verketterd* moet worden. Dat is de rechtspleging van vandaag. Serumanalyses hebben *de heetwaterproef* vervangen. De geneeskunde *jaagt op heksen* op haar eigen moderne manier.

- Van Babylon 1987, 144-145 – mijn cursivering m.u.v. *corpus delicti*

'De huidige wetenschap' wordt vergeleken met de Inquisitie, aids met 'de Heilige Drievuldigheid'. Die laatste vergelijking wordt niet verder uitgewerkt. Het is dan ook moeilijk hard te maken dat een van de dogma's van het katholieke geloof hetzelfde is als de

wetenschappelijke benamingen voor een reële aandoening of zoals Leo het stelt ‘wetenschappelijk bewezen feiten’. Leo vult de vergelijking echter aan door te verwijzen naar de kruistocht tegen de Albigenen. Het had in feite om het even welke kruistocht kunnen zijn. De katholieke kerk trekt ten strijde tegen afvalligen. Waarom de Albigenen? De leer van deze gemeenschap ‘gaat uit van de eeuwige strijd tussen het geestelijke en het ‘vleselijke’ (RKK 2015). ‘Seksualiteit was volgens de kathaarse opvatting de wijze waarop Satan de zielen in zijn greep hield [...] Het uitsterven van de mens was dus een kathaars ideaal’ (RKK 2015). Strijden tegen deze groep is strijden tegen uitsterving als ideaal. Leo heeft wetenschappelijk onderbouwde argumenten om voorzichtig te zijn. Het voorzichtigst is natuurlijk niet zijn zoals de onthouding van de Albigenen. Door de wetenschappelijke argumenten te ontkennen veroordeel je Leo tot het kamp van de ketters, die voorzichtigheid prediken op basis van een idee alleen. De vijand is de pandemie, niet diegenen die ermee omgaan door veilig zijn te promoten. Zonder wetenschap geen rechtspraak, stelt Leo. Dat klopt natuurlijk niet helemaal, maar Tom grijpt deze stelling aan. De nieuwe rechters zijn de artsen zegt hij (opnieuw metonymisch verwijzend naar hun uniformen). Recht wordt gesproken in termen van diagnoses en een diagnose betekent verkettering. Zo is de cirkel rond en wordt de arts inquisiteur, de patiënt een ketter. Deze vergelijking is duidelijk geschreven vanuit het perspectief van een homoseksueel maar heeft gronden in een idee dat ook onder homoseksuelen blijft voortbestaan: dat van de plaag.

De nieuwe plaag bestreden

Ook al wordt er smalend gesproken over het christendom, de idee van een plaag wordt ook in *Carthago herrezen* een aantal maal vermeld en zelfs in de mond genomen door personages in de roman. Het idee dat aids een plaag is wordt ad absurdum uitgewerkt in een ironisch gebedje door Van Babylon: ‘Erbarm u onzer, god van abdijen en kathedralen, ontferm u over een goddeloos volk en als het met dat mededogen niet lukt, blijf dan overal met je tengels af’ (1987, 82). In het toneelstuk wordt de plaagmetafoor sterk gecontesteerd door Tom.

Leo: De realiteit heeft jou ongelijk gegeven, Tom. Wordt het niet stilaan tijd om dat ook te erkennen? Zij die te veel pruimen hebben gegeten moeten die nu helaas dun uitpoepen.

Tom: Geloof jij soms dat de ziekte *een straf van de heer* is? Geloof je dat er een causaal verband bestaat tussen vrije seks zoals die bestond en *de huidige plaag*?

Leo: Dat nu niet bepaald, ik beweer alleen maar dat iedereen kon zien dat er

hommeles van moest komen. Van oudsher is bekend dat *promiscuïteit een bron van ziekte is*. Ook vóór de Aidsepidemie werden *kerels van jouw soort geplaagd* met allerhande geslachtsaandoeningen.

- Van Babylon 1987, 93 – mijn cursivering

Leo verwoordt een zeer christelijk principe van ‘matiging’ en voegt er een credo aan toe dat Van Babylon in *De zwarte bruidegom* een ‘Vlaamse Volzin’ genoemd zou hebben. Te veel genot leidt tot spreekwoordelijke diarree. Tom herinnert hem aan het christelijke karakter van dat idee en hoewel Leo die invulling ontkent blijft hij dat discours gebruiken (‘promiscuïteit is een bron van ziekte’, ‘geplaagd door aandoeningen’). Net zoals bij Kellendonk zien we hier ook een onderscheid tussen ‘goede’ en ‘slechte’ homoseksuelen. Tom behoort tot de laatste groep (‘van jouw soort’ is duidelijk pejoratief) en Leen positioneert zichzelf als ‘goede’ homo.

De plaagmetafoor wordt ontkracht door Tom in een volgende dialoog met Leo. Seks was om te beginnen nooit zonder risico’s, net zo min als ‘autorijden, eten, sport en geneeskunde’ (Van Babylon 1987, 146). Er bestaat ‘een onopvallende modus vivendi met de Grote Plagen van de Negentiende Eeuw: tuberculose, syfilis, kraambedkoorts, meningitis, die evenwel nooit zijn uitgeroeid’ (Van Babylon 1987, 146). Die valide argumenten blijken alleen minder krachtig dan de populistische meningen vertolkt door Leo.

Het virus gepersonifieerd: huwen met HIV en liefde ontmaskerd als dodelijk

In het toneelstuk spelen de spelers ook een stuk waarin HIV voor het gerecht gedaagd wordt. Wanneer HIV⁴⁹ op de beschuldigingen van Leo ingaat wordt een hele reeks conventionele metaforen gebruikt. Het virus vreet de slachtoffers op, heeft handlangers in het lichaam, is een spion (‘Er is een slot waar jij niet bij kan komen en waarvan ik alleen de sleutel heb’ (Van Babylon 1987, 149).) HIV ontmaskert ‘zorgvuldig bewaarde geheimen’: ‘Nu blijkt dat al die jaren iedereen het met iedereen heeft gedaan’ (Van Babylon 1987, 149). Verder bekrachtigt het virus in dit stuk de medische uitleg van Van Babylon dat hij ‘geen voordeel puurt uit de dood van zijn slachtoffers’ (Van Babylon 1987, 150). Dat alles is niet nieuw, maar wat wel nieuw is, is dat HIV zichzelf verdedigt als iemand die de hybris van de gehele mensheid omver werpt. (Van Babylon 1987, 159-160) HIV wordt voorgesteld als een persoon met aspiraties. De menselijke interactie lijkt hem boeiender dan die tussen apen, waar het virus ‘zijn carrière begon’:

⁴⁹ Ik gebruik het mannelijk voornaamwoord om te verwijzen naar HIV omdat de rol door een man gespeeld wordt.

Ik ben mijn *carrière* bij de apen begonnen. [...]

In de wildernis is overlijden oude kost, net als geboren worden. Met de apen en mij verging het als in zovele *huwelijken*: het behang beu en hartsgrondig uitgekeken op dat ene ponem aan de ontbijttafel. Je vrijt niet meer en je vecht niet meer. Het kan je niets meer schelen en je fantaseert over nieuwe ontwikkelingen. [...] Ik begon in te zien dat er méér moest bestaan voor een *ambitieux* virus als ik, méér dan altijd maar die opgewonden apen wier sociale interactie zich tot wederzijds vlooiën en het vechten om te wijfjes beperkte.

Ik ontmoette mensen en werd erop verslingerd, *passioneel verliefd, à en mourir*.

[...]

Het brede publiek heeft door mij ontdekt dat de liefde doden kan. Knap, heel knap. Veertig eeuwen lang al maken de naakte apen zich kapot, elkaar kapot en zichzelf vervolgens rekapot en contrekapot, uit liefde, voor de liefde, uit gebrek aan liefde omdat ze de liefde verkeerde namen geven: veertig eeuwen ledikantintriges, huwelijkspolitiek, passionele moorden, jaloezie, geslachtsziekten, hysterie, kraambedkoorts, Romeo en Julia. Pas nu komen ze erachter dat liefde minder onschuldig is dan ze leuk hadden gevonden.

- Van Babylon 1987, 161-163 – mijn cursivering m.u.v. *à en mourir, eau sérieux*

Seropositief zijn wordt omschreven als een huwelijk met HIV. In *Mystiek lichaam* treedt Leendert in het huwelijk met de dood. In *Carthago herrezen* is het het virus dat zegt verliefd te zijn op zijn slachtoffers. Hier wordt de zieke niet geportretteerd als een dienaar van de dood, waar Kruger voor waarschuwde. In zekere zin leef je overigens ook wel met HIV, en de invulling van zo'n verbond als 'huwelijk' is begrijpelijk, gezien de prevalentie van zo'n verbinding in de westerse samenleving. Een huwelijk is echter met wederzijdse instemming en aids krijg je normaal gezien niet uit vrije wil. Het virus handelt uit liefde, zo lijkt het, maar net zoals intentionaliteit in de kwade zin een verkeerd beeld geeft, is ook dit beeld verkeerd. De liefde van het virus is nadelig voor de mens. HIV wijst er echter fijntjes op dat liefde nooit onschuldig is.

Conclusie: 'reversed discourse'

Carthago herrezen eindigt met een bijna-sterfgeval van een oudere patiënte van Van Babylon en een aanrijding van een zwarte man door dokter Van Babylon die samen met de directrice

van het rusthuis de ziekenwagen achterna rijdt. De moraal van het verhaal – want hoe heterogeen ook, een moraal heeft de roman wel – is dat het leven vluchtig is. Je kan overal aan sterven, ziekte is slechts één mogelijkheid. De vraag is wat je in de tussentijd doet. Maak je ‘de keuze van Herakles’ of leef je voor de rest van je leven in angst? Een vals dilemma natuurlijk. Je kan ook Herakles zijn en een helm opzetten. Los daarvan zijn de twee romans van Van Babylon activistisch in de zin dat duidelijk gemaakt wordt dat iedereen aids kan krijgen. Stigmatiserende beeldspraken worden verder hevig gecontesteerd. Soms te fel activistisch, al wil ik hier niet aan *tone policing* doen, wordt ‘de hetero’ tot een vijand gemaakt. Dat zo’n reflex begrijpelijk is, maakt hem nog niet wenselijk. Van Babylons benadering toont aan dat ‘hetero’ net zo goed pejoratief gebruikt kan worden als ‘homo’.

Met zijn medische onderbouw en maatschappijkritisch proza geeft Van Babylon een waardevolle commentaar op het maatschappelijke discours. Van Babylon klaagt de onmacht van de taal en in het bijzonder van het medische discours aan, die volstaat niet om de werkelijkheid van het syndroom over te brengen aan leken.

Conclusie

De associatie tussen homoseksualiteit en HIV/aids in de eerste jaren waarin het syndroom bekend was, blijkt duidelijk uit de talige constructie in zowel het discours uit de V.S. als het Nederlandstalige discours. Het aidsdiscours in Belgische en Nederlandse kranten is inderdaad transnationaal te noemen. In mijn steekproefsgewijs verzamelde corpus was de oorlogsmetafoor de meest frequente, maar gezien deze studie niet kwantitatief van opzet was, mogen daar geen voorbarige conclusies uit getrokken worden. Een volledig kwantitatieve studie van het aidsdiscours in Nederland en Vlaanderen zal pas mogelijk worden na digitalisering van de Belgische (kranten)archieven maar het pandemische karakter van de HIV/aids-verspreiding heeft duidelijk transnationale beeldspraken in het Nederlandstalig discours geïntroduceerd.

Het is niet zo dat HIV/aids in het maatschappelijk debat eenzijdig met homoseksualiteit in verband wordt gebracht, maar het *frame* van homoseksuele mannen als ‘risicogroep’ wordt tot vandaag gehanteerd. De implicaties van dit denkkader zijn hierboven uitvoerig beschreven. Blijft de vraag, bestaat de link dan niet omdat bepaalde journalistieke bronnen deze ontkennen? Volgens Mooij (1994) mag de fascinerende werking van zo’n verbinding niet worden onderschat, en ook Laermans (1989) wees al op de kracht van een discours ‘tegen beter weten in’.

Dat literatuur niet buiten dit maatschappelijke discours geplaatst kan worden blijkt duidelijk uit de literaire analyses. Kellendonks roman *Mystiek lichaam* is eerder stigmabevestigend. Van Babylons romans zijn meer activistisch van inslag. Kellendonk kan gezegd worden het discours te herwerken. Hij creëert een nieuwe realiteit en maakt daarbij gebruik van bestaande (voornamelijk religieuze) beeldspraken maar past deze in een nieuw kader in. Van Babylon reproduceert stigmatiserend discours (voornamelijk in *Carthago herrezen*, meer bepaald in het toneelstuk ‘De keuze van Herakles’) en deconstrueert het. In die zin hanteert hij een *reversed discourse*.

Het opvallendste verschil tussen het literaire en het niet-literaire discours is dat beeldspraken in literatuur ingepast worden in een roman en hun betekenis afhankelijk is van de hele roman. Beeldspraken uit het publieke debat worden in die zin *altijd* herwerkt in een roman. Daarnaast werden door zowel Kellendonk als Van Babylon nieuwe metaforen geïntroduceerd. Opvallend, maar net zo goed voor de beeldvorming van homoseksualiteit als van HIV/aids, is dat beide auteurs het huwelijk herwerken. Bij Kellendonk wordt het enige mogelijke huwelijk voor een homo, een huwelijk met de dood. Voor Van Babylon lijkt een bruidegom niet voor te stellen en in zekere zin huwt een homo ook bij hem HIV.

Bibliografie

BOON 1998

Tijn Boon, *Het koppige hoofd dat niet wilde scheuren. Over Frans Kellendonk*. Amsterdam, Meulenhoff, 1998.

BOSBOOM 1994

Rolf Bosboom, *Zuilen van Stof. Het oeuvre van Frans Kellendonk*. Nijmegen, Uitgeverij Quine, 1994.

BOUSSET 1988

Hugo Bousset, 'Dirk van Babylon: kameleontisch bestaan', in: *Ons Erfdeel* 31, 3, 1988, 423-425.

COLEBROOK 1997

Claire Colebrook, *New literary histories: new historicism and contemporary criticism*. Manchester, Manchester university press, 1997.

CONRAD & ANGELL 2004

Peter Conrad & Alison Angell, 'Homosexuality and Remedicalisation', in: *Society* 41, 5, 2004, 32-39.

CRIMP 1987

Douglas Crimp, 'AIDS: Cultural Analysis/Cultural Activism', in: Douglas Crimp e.a. (red.), *AIDS: Cultural Analysis/Cultural Activism*. Cambridge/London, The MIT Press, 1987, 3-16.

EARNSHAW & KALICHMAN 2013

Valerie A. Earnshaw & Seth C. Kalichman, 'Stigma Experienced by People Living with HIV/AIDS', in: Pranee Liamputtong (red.), *Stigma, Discrimination and Living with HIV/AIDS. A Cross-Cultural Perspective*. Dordrecht, Springer Science + Business Media, 2013, 23-38.

FRANCKEN 2000

Eep Francken, 'Nieuwe momenten? De Nederlandse roman na 1985', in: *Literator* 22, 1, 2000, 113-136.

GOEDEGEBUURE 1997

Jaap Goedegebuure, 'Jakobsladders. Over Frans Kellendonk.', in: Jaap Goedegebuure, *De veelvervige rok*. Amsterdam, 1997, 116-133. Tevens beschikbaar op de DBNL: http://www.dbnl.org/tekst/goed004jako01_01/

GROVER 1987

Jan Zita Grover, 'AIDS: Keywords', in: Douglas Crimp e.a. (red.), *AIDS: Cultural Analysis/Cultural Activism*. Cambridge/London, The MIT Press, 1987, 17-30.

HEYWOOD e.a. 2002

John Heywood, Elena Semino & Mick Short, 'Linguistic metaphor identification in two extracts from novels', in: *Language and Literature*, 11, 1, 2002, 35-54.

JANSSEN 1987

Dries Janssen, 'Zwarte bruidegom gezocht', in: *Kruispunt* 27, 110, 39.

KELLENDONK 1986

Frans Kellendonk, *Mystiek lichaam. Een geschiedenis*. Amsterdam, Meulenhoff, 1986.

KELLENDONK 1987

Frans Kellendonk, 'Ons wilde Westen. Literatuur en publieke opinie', in: Frans Kellendonk, *De veren van de zwaan*. Amsterdam, Meulenhoff, 1987, 165-176.

KRUGER 1996

Steven F. Kruger, *AIDS narratives. Gender and sexuality, fiction and science*. New York and London, Garland Publishing, Inc., 1996

LAERMANS 1994

Rudi Laermans, 'Ik lijd aan Aids, ik ben op weg naar het graf maar doe onderweg nog deze voorstelling', in: *Etcetera* 12, 45, 1994, 24-29.

LANDAU e.a. 2010

Mark J. Landau, Lucas A. Keefer & Brian P. Meier, 'A Metaphor-Enriched Social Cognition', in: *Psychological Bulletin*, 136, 6, 2010, 1045-1067.

LAMPUTTONG 2013

Pranee Liamputtong, 'Stigma, Discrimination and HIV/AIDS: An Introduction', in: Pranee Liamputtong (red.), *Stigma, Discrimination and Living with HIV/AIDS. A Cross-Cultural Perspective*. Dordrecht, Springer Science + Business Media, 2013, 1-22.

LEECH & SHORT 1986

Geoffrey N. Leech, Michael H. Short, *Style in fiction: a linguistic introduction to English fictional prose*. London; New York, Longman, 1986.

MARRES 1997

René Marres, 'De radicale boodschap van Kellendonk *Mystiek lichaam*', in: René Marres, *Zogenaamde politieke incorrectheid in Nederlandse literatuur. Ideologiekritiek in analyse*. Leiden, Internationaal Forum voor Afrikaanse en Nederlandse Taal en Letteren, 1998, 103-119.

PIOT 1989

Peter Piot, 'Aids: de toestand in België', in: *benelux* 1, 1989, 36-40.

RITCHIE 2003

L. David Ritchie, 'ARGUMENT IS WAR – Or is it a Game of Chess? Multiple Meanings in the Analysis of Implicit Metaphors', in Communication Faculty Publications and Presentations, Portland State University, 1 januari 2003, geraadpleegd 8 april 2015 op <http://archives.pdx.edu/ds/psu/8570>

RKK 2015

RKK, 'Albigenzen', 2015, geraadpleegd 25 mei 2015 op <http://www.rkk.nl/katholicisme/encyclopedie/a/albigenzen>

SANFORD & EMMOTT 2012

Anthony J. Sanford & Catherine Emmot, 'Narrative's social impact: persuasion and attitude change', in: Anthony J. Sanford & Catherine Emmot, *Mind, Brain and Narrative*. Cambridge, Cambridge University Press, 233-265

SEMINO 2010

Elena Semino, 'Descriptions of Pain, Metaphor, and Embodied Simulation', in: *Metaphor and Symbol* 25, 4, 2010, 205-226.

SEMINO & STEEN 2008

Elena Semino & Gerard Steen, 'Metaphor in literature', in: Raymond W. Gibbs, Jr. (red.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press, 2008, 232-246.

SERGIER 2010

Matthieu Sergier, 'Bijbelse ethiek en literaire herschrijving. De dolingen van een verloren zoon in Frans Kellendonks *Mystiek lichaam* (1986)', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 126, 2, 2010, 190-201.

SERGIER 2012

Matthieu Sergier, *Ethiek van de lectuur. Frans Kellendonk en de (h)erkenning van de andersheid*. Gent, Academia Press, 2012.

SONTAG 1989

Susan Sontag, *AIDS en zijn beeldspraken vertaald door A. Daalder-Neukircher*. (Oorspr. titel: *aids and its metaphors*) Baarn, Anthos, 1989.

STEEN 1989

Gerard Steen, 'Metaphor and Literary Comprehension. Towards a Discourse Theory of Metaphor in Literature', in: *Poetics* 18, 1989, 113-141.

STEEN 2002

Gerard Steen, 'Towards a procedure for metaphor identification', in: *Language and Literature* 11, 1, 2002, 17-33.

STEEN 2011

Gerard J. Steen, 'The contemporary theory of metaphor – now new and improved!', in: *Review of Cognitive Linguistics* 9, 1, 2011, 26-64.

TREICHLER 1987

Paula A. Treichler, 'AIDS, homophobia, and Biomedical Discourse: An Epidemic of Signification', in: Douglas Crimp e.a. (red.), *AIDS: Cultural Analysis/Cultural Activism*. Cambridge/London, The MIT Press, 1987, 31-70.

VAN BABYLON 1986

Dirk van Babylon, *De zwarte bruidegom*. Antwerpen/Amsterdam, Manteau, 1986.

VAN BABYLON 1987

Dirk van Babylon, *Carthago herrezen*. Antwerpen/Amsterdam, Manteau, 1987.

VAN BABYLON 1989

Dirk van Babylon, *De Brabantse Decamerone. De goede week*. Antwerpen/Amsterdam, Manteau, 1989.

VAN BABYLON

Dirk van Babylon, 'Bio'. Geraadpleegd 1 mei 2015 op <http://www.dirkvanbabylon.be/50784998>

VAN BORK 2002

G.J. van Bork, 'Babylon, Dirk van', in: *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject I)*, februari 2002, geraadpleegd 16 mei 2015 op http://dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0040.php

VERMEIREN 1987

Koen Vermeiren, 'Een boek over neurose, narcisme en n'importe quoi', in: *Ons Erfdeel* 30, 1, 1987, 113-115.

VERMEIREN 1988

Koen Vermeiren, 'Het aidsvirus voor het gerecht gedaagd', in: *Dietsche Warande en Belfort* 133, 3, 1988, 216-218.

VERVAECK 1993

Bart Vervaeck, 'Ziek van mystiek. Woord en vlees bij Frans Kellendonk.', in: *Dietsche warande & Belfort* 138, 1993, 349-358. Tevens beschikbaar op de DBNL: http://www.dbnl.org/tekst/verv024ziek01_01/

VERSTRAETEN 2007

Pieter Verstraeten, 'Een dubbele dialoog. New Historicism versus Franse discoursanalyse. Joris Eeckhout versus Maurice Roelants', in: *Neerlandistiek.nl* 07.11, oktober 2007, geraadpleegd 20 april 2015 op <http://www.meertens.knaw.nl/neerlandistiek/>

WEISS 1997

Meira Weiss, 'Signifying the Pandemics: Metaphors of AIDS, Cancer, and Heart Disease', in: *Medical Anthropology Quarterly, New Series* 11, 4, 1997, 456-476.

WYROD 2013

Robert Wyrod, 'Gender and AIDS Stigma', in: Pranee Liamputtong (red.), *Stigma, Discrimination and Living with HIV/AIDS. A Cross-Cultural Perspective*. Dordrecht, Springer Science + Business Media, 2013, 39-52.

Tabellen

CODE	DATUM	TITEL	KRANTENTITEL
NL01	3/12/1982	'Verhoogde vatbaarheid' stelt artsen voor raadsel	De Waarheid
NL02	6/12/1982	Seksuele losbandigheid maakt vatbaar voor nieuwe infectieziekte	Nederlands Dagblad
NL03	29 /01/1983	Nieuwe ziekte; lichaam verliest zijn afweer	Het Vrije Volk
NL04	25/02/1983	Verwarring om vaccin	Het Vrije Volk
NL05	25/02/1983	Verwarring over vaccine tegen leverontsteking	De Telegraaf
NL06	1/03/1983	Onbekende 'dader' ontwrichting weerstandsvermogen	Nieuwsblad van het Noorden
NL07	27/04/1983	Onrust over homo-ziekte	Het Vrije Volk
NL08	27/04/1983	Raadsleden van VVD: Toename homoziekte wordt verzwegen	De Telegraaf
NL09	6/05/1983	Homo's betogen tegen ziekte	De Waarheid
NL10	7/05/1983	AIDS, de sluipmoordenaar die de tijd neemt	De Telegraaf
NL11	4/06/1983	Kunstabloed in opmars	De Telegraaf
NL12	7/06/1983	(In gevangenissen VS) Veel sterfgevallen Aids-patiënten	Nieuwsblad van het Noorden
NL13	11/06/1983	(Afdoende bestrijding blijkt nog steeds onmogelijk) Besmetting met AIDS neemt toe	De Telegraaf
NL14	30/08/1983	Europa vertoont ander herpes-beeld dan de VS	De Telegraaf
NL15	7/09/1983	AIDS-virus in België geïsoleerd	Het Vrije Volk
NL16	7/09/1983	AIDS: geen epidemie maar zeldzame ziekte	Nieuwsblad van het Noorden
NL17	9/11/1983	(Geen donorverbod voor homofielen) AIDS eist in ons land tot nu 7 levens	Nieuwsblad van het Noorden
NL18	19/12/1983	Landelijk coördinator AIDS-bestrijding	Nieuwsblad van het Noorden
NL19	4/01/1984	1984 – Jaar van de homoseksueel	De Waarheid
NL20	14/02/1984	Toch toename ziekte AIDS	Het Vrije Volk
NL21	5/04/1984	Achterkant van de seksmedaille	Het Vrije Volk
NL22	2/08/1984	Bondsrepubliek: veel nieuwe aids-gevallen	Limburgs Dagblad
NL23	29/09/1984	AIDS-tijdbom tikt in bloedbanken	Het Vrije Volk
NL24	5/10/1984	Zeer weinig kans op besmetting met AIDS via onze bloedbanken	De Telegraaf
NL25	1/11/1984	Ruim helft patiënten aan AIDS sterven	Nederlands Dagblad
NL26	2/11/1984	('Drents debutant' Anton Tellegen:) Met het boek splinters uit het vlees trekken	Nieuwsblad van het Noorden
NL27	5/11/1984	Poëzie: een vergevorderde vorm van waanzin	De Waarheid
NL28	1/12/1984	Aids-psychose	De Waarheid
NL29	3/12/1984	AIDS-VIRUS (rubriek 'Het woord is aan de lezer')	Nieuwsblad van het Noorden
NL30	22/12/1984	Toename AIDS	De Waarheid

Tabel journalistieke bronnen uit Nederland

CODE	DATUM	TITEL	KRANTENTITEL
BE01	22/01/1988	AIDS bedreigt economische ontwikkeling in Derde Wereld	De Tijd
BE02	05/02/1988	Cerus-positief	
BE03	09/03/1988	AIDS-gevaar bij hetero's groter dan eerst gedacht	
BE04	11/03/1988	AIDS-epidemie kost veel meer dan enkel medische verzorging	
BE05	18/03/1988	Evolutie AIDS-verspreiding in België	
BE06	30/04/1988	Nederlands minister pro AIDS-test levensverzekeringen	
BE07	21/05/1988	Samen ten strijde tegen kanker en AIDS	
BE08	08/06/1988	WHO: AIDS blijft razendsnel groeien	
BE09	28/06/1988	AIDS-virus voelt zich te goed in gastheer cel	
BE10	29/06/1988	Arbeidsgeneesheer kan AIDS-test bij aanwerving niet tolereren	
BE11	05/11/1988	Meer dan 4000 nieuwe AIDS-gevallen in wereld in oktober	
BE12	24/11/1988	School moet jeugd gezond leren leven	
BE13	06/01/1989	WHO: Aidsgevallen verdubbeld in 1988	
BE14	21/02/1989	Biogen: meer nieuws van het AIDS-front	
BE15	13/05/1989	Vlaams Blok hoopt op eerste verkozen Euro parlamentslid	
BE16	07/09/1989	Steeds meer AIDS in België	
BE17	17/10/1989	Zin en onzin rond computervirussen	
BE18	02/12/1989	Aidspreventie voor jongeren moet al zeer vroeg beginnen	

Tabel journalistieke bronnen uit Vlaanderen (kranten)

CODE	JAAR	TITEL	TITEL TIJDSCHRIFT
BE19	1988	Tegen de stroom in	Natuur & Techniek
BE20	1988	AIDS. De feiten, de slachtoffers, de campagnes, de vooruitzichten	Onze Wereld
BE21	1989	“Ik geloof niet in condooms”. Directrice van aidskliniek bepleit alternatieve oplossingen	Opzij
BE22	1989	Aids: de toestand in België	benelux
BE23	1989	AIDS: een mogelijke aanpak	Persoon en gemeenschap
BE24	1989	AIDS: een uitdaging en een standpunt	Persoon en gemeenschap
BE25	1989	De gevreesde betekenis. Notities over ziekte, dood en AIDS	De Nieuwe Maand
BE26	1989	Een obsessie eerder	De Nieuwe Maand
BE27	1989	AIDS en jongeren	Jeugd en samenleving
BE28	1990	Op (onder)zoek naar “de” Vlaamse homo	Alert
BE29	1994	Van syfilis tot aids. Reacties op geslachtsziekten (1880-1990)	Spiegel Historiae
BE30	1994	Ik lijd aan Aids, ik ben op weg naar het graf maar doe onderweg nog déze voorstelling	Etcetera

Tabel journalistieke bronnen uit Vlaanderen (tijdschriften)